

פרק טז - ליל הסדר

א - הקדמה

לפני שנתחיל בפרטי הלכות הסדר, נסקור בקצרה את המצוות שאנו מקיימים בליל הסדר.

שני עניינים מרכזיים עומדים במוקד ליל הסדר: הראשון: זיכרון היציאה ממצרים מעבדות לחירות, והתבוננות במשמעות החירות הישראלית. השני: העברת המסורת לדורות הבאים. כל זה כלול במצווה מן התורה לספר ביציאת מצרים בליל ט"ו בניסן.

כדי להמחיש את הזיכרון נצטוונו מן התורה לאכול בליל זה: פסח, מצה ומרור. פסח, להזכיר את הנס שהכה ה' בבכורי מצרים ועל בתי ישראל פסח, וניצלו בכורינו. מצה, זכר למצות שאכלו אבותינו כשיצאו ממצרים לחירות. מרור, זכר לעבודת הפרך והשעבוד המר ששיעבדו המצרים את אבותינו במצרים.

כיום שבית המקדש חרב, אין אנו יכולים להקריב את קרבן הפסח, וזכר לקרבן הפסח אנו אוכלים את ה'אפיקומן'. מן התורה אכילת המרור תלויה באכילת קרבן הפסח, וכשאין מקריבים את הפסח אין מצווה לאכול את המרור, אבל חכמים תיקנו לאכול מרור גם אחר החורבן.

ולגבי מצוות אכילת המצה לא חל שינוי, וגם לאחר חורבן הבית ישנה מצווה מהתורה לאכול כזית מצה.

עוד תיקנו חכמים לשלב בתוך אמירת ההגדה שתיית ארבע כוסות יין, לבטא את השמחה והחירות.
וכן תיקנו לאכול את המצות ולשתות את היין בהסבה דרך חירות.

ב - ההכנות לסדר

כפי שלמדנו אחד משני העניינים המרכזיים של ליל הסדר הוא העברת המסורת של יציאת מצרים לבנים ולבנות. כדי לשמור על ערנותם של הילדים הקטנים אנו משנים בסדר הפסח דברים רבים, ועל ידי כך מעוררים את התעניינותם: מטבילים את הירק פעמיים, נוטלים ידיים פעמיים, נראים כמתחילים לאכול ומפסיקים באמירת ההגדה. בנוסף לכך גם המצוות לאכול מצה ולשתות ארבע כוסות ולהסב, מעוררות כמובן אצל הילדים את השאלה: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות".

עוד אמרו חכמים לחלק לילדים הקטנים בתחילת הסדר אגוזים ומיני מתיקה, כדי שיראו שינוי נוסף ושאלו "מה נשתנה" (שו"ע תעב, טז).

לפני החג משתדלים לקנות לילדים ולכל בני הבית בגדים חדשים כדי לשמחם. ואמנם מצוות השמחה שייכת לכל שלוש הרגלים, ולכן מצווה לקנות לפני כל חג לנשים ולבנות בגדים ותכשיטים, ולחלק לילדים הקטנים בחג מיני מתיקה ואגוזים, ולשמח את הגברים בבשר ויין (שו"ע תקכט, ב-ג). מכל מקום לפני

פסח מקפידים יותר לקנות בגדים חדשים, שעל ידי לבישתם לפני ליל הסדר מתעוררת התרגשות מיוחדת לקראת הלילה המקודש.

נכון לסדר לפנות ערב את השולחן, הקערה, הצלחות והסכונים, כדי שמיד כשיחזרו מן התפילה יוכלו להתחיל בקידוש, בלא לאבד את הזמן היקר שבו הקטנים עדיין ערניים ויכולים להשתתף באמירת ההגדה, באכילת המצה ושתיית הכוסות. אולם אין להקדים את הקידוש לפני צאת הכוכבים, מפני שהקידוש צריך להיות בשעה הראויה לאכילת המצה שהיא בליל ט"ו בניסן, ועוד שכוס הקידוש היא הכוס הראשונה של ארבע כוסות, ואת ארבע הכוסות צריכים לשתות בלילה (שו"ע תעב, א, מ"ב ד).

כשיסדרו את השולחן יכינו כסאות נוחים כדי שיוכלו להסב עליהם, ולכתחילה יערכו על השולחן את הכלים הנאים ביותר. ואף שבימות החול יש למעט קצת בקישוט השולחן בכלים נאים מפני זיכרון החורבן, בשבתות וחגים אין ממעטים (שו"ע תקס, ב, מ"ב ה). ובליל פסח מצווה לפאר השולחן בכלים הנאים ביותר, וזה אחד מביטויי החירות והשמחה (שו"ע תעב, ב, מ"ב ו).

ג - הקערה

לפני תחילת הסדר צריך להכין את ה"קערה" שבה מונחים כל המאכלים המיוחדים של ליל הסדר. סידור הקערה על השולחן אינו רק כדי שכל המאכלים יהיו מזומנים לפנינו, אלא גם מפני שכל מאכל נועד להזכיר ולהדגיש רעיון מסוים, ואנחנו צריכים שכל המאכלים יהיו לפנינו כדי לבטא את עניינו המיוחד של ליל הסדר. ונמנה את המאכלים שצריך להניח בקערה:

שלוש מצות שבהן נקיים את מצוות אכילת המצה מהתורה. והטעם שצריך להניח את המצות בקערה, מפני שצריך לומר את ההגדה כאשר המצות והמרור לפנינו, שנאמר (שמות יג, ח): "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעָבוּר זֶה" ודרשו חכמים: בעבור זה - לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. ועוד שהמצה נקראת "לֶחֶם עֲנִי" (דברים טז, ג), ודרשו חכמים שעונים (אומרים) עליה דברים הרבה, לפיכך המצה צריכה להיות גלויה בעת אמירת ההגדה. אלא שמפני כבוד המצה, שהיא החשובה ביותר ועליה מברכים המוציא, אין לקדש על היין בשעה שהיא גלויה. לכן מניחים את המצות בתוך מפית, ובשעה שמקדשים על היין או בשעה שמגביהים את הכוס השניה - מכסים את המצות, ובכל שאר הזמן שאומרים את ההגדה המצות צריכות להיות מגולות. יש נוהגים להפסיק במפה בין מצה למצה שבשלוש המצות (עפ"י האר"י), ויש נוהגים שלא להפסיק ביניהן (ח"א).

מרור הוא חסה או חזרת, ובזמן שבית המקדש היה קיים, היתה מצווה מן התורה לאכול מרור עם קרבן הפסח, ומאז שחרב בית המקדש המצווה לאכול מרור מדברי חכמים.

בזמן שבית המקדש היה קיים היו מניחים על השולחן גם את בשר **קרבן הפסח**, ואחר שנחרב בית המקדש תיקנו חכמים להניח על השולחן **שני תבשילים**, אחד זכר לקרבן פסח והשני זכר לקרבן חגיגה שהיו מקריבים בכל יום טוב (פסחים קיד, א-ב). ונהגו שהתבשיל שהוא זכר לקרבן פסח יהיה **זרוע**, לרמוז לכך שנאכלנו ב"זרוע נטויה", וצולים את הזרוע על האש כשם שהיו צולים את קרבן הפסח. הספרדים נוהגים ליקח לזרוע רגל קידמית של בהמה, והאשכנזים כנף של עוף. ונוהגים לקחת **ביצה** צלויה או מבושלת זכר לקרבן חגיגה, וזאת מפני שרגילים להגיש ביצה

לאבלים כדי לנחמם, שגלגל חוזר בעולם, ואף אנו מתנחמים שמהרה יבנה בית המקדש ונוכל להקריב את הפסח והחגיגה. ואף שמה של הביצה בארמית "ביעא", רומז על בקשתנו מאת ה' שירחם עלינו ויגאלנו (שו"ע תעג, ד). את הזרוע הצלויה נוהגים ברוב הקהילות שלא לאכול בליל הסדר (עיין בהלכה ל"ב על מנהג הצלי).

עוד מניחים **כרפס**, שהוא ירק שאוכלים לפני אמירת ההגדה, וכן נוהגים להניח שם חומץ או מי מלח כדי לטבל את הכרפס ולהטעימו, ועל ידי כך יצטרכו ליטול ידיים פעם נוספת, ויתעוררו הילדים לשאול על כך.

וכן מניחים **חרוסת**, שהיא רומזת לטיט שהיו מכינים אבותינו כשהיו משועבדים במצרים, ובה טובלים את המרור לפני אכילתו. היין אינו בקערה מפני שאינו מין אוכל אלא משקה.

ד - סידור הקערה

בתלמוד לא נזכרה ה"קערה" אלא אמרו שמביאים לפניו מצה חזרת וחרוסת ושני תבשילים (פסחים קיד, א), והראשונים והשולחן ערוך כתבו להניח את כל המאכלים הללו על קערה. אמנם אין בזה חיוב, אלא העיקר הוא שכל המאכלים הללו יהיו מונחים לפני עורך הסדר. ואין צורך להניח קערה לפני כל משתתפי הסדר, ואף לא לפני כל הנשואים, אלא די להניח את הקערה לפני עורך הסדר (מ"ב תעג, יז). אמנם יש נוהגים להניח לפני כל בעל משפחה קערה. ויש נוהגים להניח מצות לפני כל בעל משפחה, אבל את הקערה כולה מניחים לפני עורך הסדר בלבד.

וכיוון שצריכים להניח בקערה כמה מאכלים, התעוררה שאלה כיצד הדרך הטובה ביותר לסדרם, וכמה דעות נאמרו בזה:

לדעת הרמ"א, הכלל הוא שכל המוקדם בליל הסדר יונח בקערה קרוב יותר לעורך הסדר, כדי שלא להעביר על המצוות, שאם יניח, למשל, את המצוות קרוב אליו ואחריהן את הכרפס, נמצא שבבואו לקחת את הכרפס לאוכלו הוא מדלג על המצוות, ויש בכך ביזוי מסוים למצוות שמדלגים עליהן. על כן לפי הרמ"א יניח את הכרפס ואת מי המלח במקום הקרוב אליו, שאותם אוכלים תחילה עוד לפני אמירת ההגדה. אחריהם יניח את המצוות, שאותם אוכלים בתחילת הסעודה. אחריהן יניח את המרור והחרוסת, שכן סדר האכילה שאחר המצוות אוכלים את המרור ומטבילים אותו בחרוסת. והרחוקים ביותר יהיו הזרוע והביצה, שעניינם להזכיר את קרבן הפסח ואת קרבן החגיגה.

ויש אומרים שאין צורך להקפיד בסידור הקערה שלא להעביר על המצוות, כי רק כאשר הגיע הזמן לקיים את שתי המצוות, אין ראוי לעבור ולדלג על אחת כדי להגיע אל חברתה הרחוקה יותר. אולם בליל הסדר לכל מצווה יש זמן מסוים, ולכן אין בעיה לדלג על מאכל שעדיין לא הגיע זמן אכילתו כדי לקחת את הרחוק יותר שהגיע זמן אכילתו.

ועל פי האר"י ישנו סדר הרומז לעשר ספירות.¹ וכן נוהגים כיום רוב יוצאי ספרד ורוב מתפללי נוסח ספרד-חסידי, ואף בין

1. כך הוא הסדר לאר"י: מניחים למעלה את שלוש המצוות, כנגד ספירות חכמה בינה ודעת. תחתיהן מצד ימין הזרוע כנגד חסד, והביצה בצד שמאל כנגד גבורה. ומתחתם באמצע מרור לברכה כנגד תפארת. ומתחתם בצד ימין חרוסת כנגד נצח, וכרפס משמאל כנגד הוד, ותחתיהם באמצע המרור לכורך כנגד יסוד. והקערה עצמה כנגד מלכות (כה"ח תעג, נח). ועיין בספ"כ ע"י י"ז, ומקראי קודש ע"י קיא, ציור הקערה.

מתפללי נוסח אשכנז יש שנהגו כאר"י. ויש שנוהגים כרמ"א, ויש נוהגים כגר"א, ובהגדות רבות נדפסו תרשימים של סדר הקערה. וכאמור, לכל מנהג מקום בהלכה.

ה - קדש - קידוש

בתחילת הסדר פותחים בקידוש, ועניינו לציין את קדושת ישראל ואת קדושת חג הפסח. בכל הקידושים של שבתות וימים טובים אנו אומרים: "זכר ליציאת מצרים", משום ששורש קדושת ישראל החל להתגלות ביציאת מצרים, שאז נודע כי ה' בחר בישראל להיות לו לעם סגולה, והוא שינחיל את הקדושה לעולם ועל ידי כך יביא לגאולתו, וכדי לעמוד על קדושת ישראל והזמנים צריך להיזכר ביציאת מצרים. בקידוש של ליל הסדר מופיע יסוד זה של גאולת ישראל וקדושתו באופן כפול, שהרי זה עניינו של ליל הסדר: לספר ביציאת מצרים. וממילא הקידוש שבו חשוב במיוחד, ובו נפתח הסדר.²

אכן, שלא כמו בשאר הקידושים שבהם רק המקדש צריך לקדש על הכוס ולשתות את רוב היין שבה, בליל הסדר מוזגים

2. בשבת ברור שהקידוש מן התורה, שנאמר: "זכור את יום השבת לקדשו". לדעת הרמב"ם ורוב הפוסקים יוצאים מן התורה ידי חובת זכירת השבת בתפילת ליל השבת, וחכמים תיקנו לאומרו גם על הכוס בליל שבת. ולדעת כמה ראשונים מצווה מהתורה לקדש על היין. אולם לגבי הקידוש ביום טוב נחלקו הפוסקים בשאלה אם יסודו מהתורה או מדברי חכמים. המגיד משנה על הל' שבת כט, יח, כתב, שכל יסודו מדברי חכמים, וכ"כ המ"א רע"א, א, ורוב האחרונים. אולם לדעת הרבה ראשונים יסודו מהתורה, שנאמר: "אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש", וכך נראה מדעת השאלתות ובה"ג וראבי"ה ומהר"ם מרוטנבורג. ועיין בשו"ת חזון עובדיה סי' ב' שסיכם השיטות.

כוס יין לכל אחד מהמסובים, ואחר הקידוש כל אחד מהמסובים מיסב ושותה את רוב היין שבכוסו. וזו הכוס הראשונה מארבע כוסות.

יסוד חשוב בא לידי ביטוי בתקנת חכמים לקדש על היין. בדרך כלל אנשים נוטים לחשוב כי הקדושה מתגלה בעולם הרוח בלבד, בתפילה ובלימוד התורה, וככל שאדם יסגף את גופו יותר, כך יזכה ליותר קדושה. והנה תיקנו חכמים לקדש על היין, ללמדנו שהקדושה מתפשטת ומתגלה גם על ידי האוכל הגשמי, ולא רק על המאכלים הבסיסיים שהכרחיים לקיומו של האדם הקדושה מתפשטת אלא אף על היין שנועד לשמח. אפשר ללמוד מכאן שדווקא על ידי החיים השלמים, שיש בהם אמת של תורה ואמונה עם שמחה וצהלה - אפשר לגלות את שלמות קדושת ישראל, ולכן אנו אומרים את הקידוש על היין המשמח.

בכל יום טוב אנו מברכים "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", מפני שיום טוב הוא מצווה המתחדשת מזמן לזמן. ותיקנו לומר את ברכת "שהחיינו" בסוף הקידוש, שאחר שעמדנו על קדושת היום ראוי לברך ולהודות לה' שהגיענו לזמן המקודש הזה. מי ששכח ולא ברך "שהחיינו" בקידוש - יברך כאשר יזכר, שכל זמן שלא נסתיים חג הפסח עוד אפשר לברך עליו "שהחיינו".

אין לומר אחר הקידוש ולפני שתיית היין "הנני מוכן" או "לשם יחוד" שאומרים לפני קיום מצוות כוס ראשונה מארבע כוסות, כדי שלא להפסיק בין הברכה לשתיה, אלא יאמר "לשם יחוד" לפני הקידוש. וכן בכל כוס וכוס יאמר "לשם יחוד" לפני הברכה על היין (מ"ב תעג, א).

אם חל יום ראשון של פסח בשבת, מוסיפים בקידוש עניין שבת, ואם חל במוצאי שבת מוסיפים בו ברכה על הנר ועל ההבדלה בין קודש לקודש (שו"ע תעג, א).

ו - ארבע כוסות

תיקנו חכמים לשתות ארבע כוסות יין בליל הסדר כדי להרבות בשמחת הגאולה, וכביטוי לחירות. ואמנם בכל יום טוב יש מצווה לשמוח על ידי שתיית יין, אולם בפסח הוסיפו חכמים ותיקנו לשתות ארבע כוסות על סדר ההגדה, כדי שעניין השמחה יבוא לידי ביטוי מוחשי בכל שלביו של ליל הסדר. שכל חלק מחלקי ההגדה נאמר על כוס יין. את הקידוש אומרים על הכוס הראשונה, ולכן מוזגים לכל המסובים את הכוס לפני אמירת הקידוש. את הסיפור ביציאת מצרים והמחצית הראשונה של ההלל אומרים על הכוס השנייה, ולכן מוזגים אותה לפני שמתחילים לומר את ההגדה, כדי שכל ההגדה תאמר על כוס יין. את ברכת המזון אומרים על הכוס השלישית שמוזגים לפני אמירת ברכת המזון. אח"כ מוזגים את הכוס הרביעית, כדי לומר עליה את מחציתו השנייה של ההלל ואת ההלל הגדול, וכשמסיימים אמירתם שותים את הכוס הרביעית. נמצא שכל מה שאנו אומרים בליל הסדר אנו אומרים על כוס יין.

ומי ששתה ארבע כוסות ברציפות, נחשב כאילו שתה כוס אחת בלבד (שו"ע תעב, ח). ואפילו אם שהה בין שתיית כוס אחת לחברתה, לדעת כמה פוסקים (רשב"ם, ר"ן, פר"ח), כל זמן שלא אמר ביניהם דברים מההגדה לא יצא ידי חובה, כי שתיית הכוסות

צריכה להיות תוך העיסוק בזיכרון יציאת מצרים (נעין באו"ה ד"ה ישלא, שלדעת הב"י, כל ששהה בין כוס לחברתה בדיעבד יצא).

כמה רמזים אמרו חכמים למניין ארבע הכוסות, שהם כנגד ארבע לשונות של גאולה שנאמרו ביציאת מצרים, וכנגד ארבע מלכויות ששיעבדו את ישראל אחר היותו לעם, והם: בבל, פרס, יון ורומא, והקב"ה הצילנו מידם. וכנגד ארבע כוסות של פורענות שעתיד הקב"ה להשקות את רשעי אומות העולם, וכנגד ארבע כוסות של נחמה שעתיד הקב"ה להשקות את ישראל (ירושלמי פסחים פ"י ה"א).

ככלל ראוי לדעת כי המספר ארבע מרמז על הופעה שלמה, שכל דבר בעולם יש לו ארבעה צדדים כנגד ארבע רוחות: מערב ומזרח, צפון ודרום. וכיוון שיציאת מצרים חוללה מהפכה מוחלטת בעולם, היא מופיעה בארבע לשונות של גאולה. שנאמר (שמות ו, ו-ז): "לֵכֶן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל, אֲנִי ה', וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם, וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבָדָתָם, וְגִאֲלֵתִי אֶתְכֶם בְּזֶרַע נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים. וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וַיִּדְעֻם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם". שיעבוד ישראל במצרים לא היה רק שיעבוד של אותם ששים ריבוא יהודים, אלא ביטא את השיעבוד של הרוחניות לחומרנות, שכל האפשרות לגלות את הרוחניות בעולם תלויה בעם ישראל, והוא היה משועבד לממלכה החומרנית ביותר - מצרים. וכדי לשחרר את ישראל לחירות, כדי שיוכלו לקבל את התורה ולהאיר את העולם ולתקנו, היה צורך בשבירת כל המחסומים המשעבדים מכל ארבע רוחות העולם, וכנגד זה נאמרו ארבע לשונות של גאולה.

ועוד לשון של גאולה נזכרה שם, שנאמר (שם ו, ח): "וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב, וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מִוְרֶשֶׁה אֲנִי ה'". וכיוון שאין היא עוסקת ביציאת מצרים עצמה לא תיקנו לשתות כנגדה כוס חמישית, אבל נוהגים למזוג כוס חמישית, והיא הנקראת "כוס של אליהו", ועניינה לרמוז על הגאולה השלמה שמתחילה בכניסה לארץ (עיין בהלכה ל"ו).

ז - היין

אמרו חכמים (פסחים קח, ב) שכדי לקיים את המצווה בשלמות, יש למזוג (למהול) את היין של ארבע הכוסות במים, שאם לא כן יהיה היין כבד ויגרום לשכרות. ואף שגם יין כזה משמח על ידי האלכוהול שבו - המצווה לשתות את היין בדרך חירות, היינו כדרך אנשים עשירים שזמנם בידם ויכולים להרשות לעצמם לשתות את היין הטעים ביותר ולשקוד על מזיגתו כראוי, כך שישמח ולא ישכר. כיום היינות שלנו פחות חזקים ואין הכרח למוזגם, וכשיש צורך למוזגם במים, כבר ימוזגם ביקב, לכן אין מצווה למזוג כיום את היין (מ"ב תעב, כט; ויש שנהגו להדר בזה).

לפיכך, ההידור שנועד לבטא את החירות, מתקיים כיום על ידי קניית יין משובח שיש בכוחו לשכר, שעל ידו מתעוררת הרגשת השמחה, השחרור והחירות. אמנם צריך להזהר שהיין לא יהיה חזק מדי ויגרום לכך שלא נוכל להתרכז באמירת ההגדה ובקיום מצוות ליל הסדר, לפיכך צריך לשתות ארבע כוסות של יין באופן כזה שהיין ישמח ולא יעייף או ישכר. ומי שחושש שאם

ישתה יין רגיל לא יוכל להתרכז כראוי באמירת ההגדה, יערב את יינו במיץ ענבים, ועל ידי כך מחד, ישתה יין משכר ומאידך יוכל לקיים את כל מצוות ליל הסדר כראוי. ומי שקשה לו לשתות יין שיש בו אפילו מעט אלכוהול, יכול לצאת בשתיית מיץ ענבים (עי' מקראי קודש פסח ח"ב סי' לה).

חולה שקשה לו לשתות יין, או מי שהיין יגרום לו חולי שבעטיו יאלץ לשכב על מיטתו - פטור משתיית ארבע כוסות. אבל מי שהיין אינו טעים לו או ששתייתו תגרום לו כאבי ראש, ישתה מיץ ענבים. ואם אין לו מיץ ענבים, כיוון שהיין לא יגרום לו לחלות אלא רק לכאבי ראש, חייב לקיים את המצווה ולשתות בליל הסדר ארבע כוסות של יין (שו"ע תעב, י; מ"ב לה).

עוד אמרו חכמים, שמצווה לחזר אחר יין אדום ומשובח (ירושלמי פסחים פ"י ה"א). ובדיעבד יוצאים בכל סוג של יין ואפילו הוא לבן ואינו משובח (שו"ע תעב, יא).

גם נשים מצוות בשתיית ארבע כוסות, כשם שמצוות בכל מצוות ליל הסדר (שו"ע תעב, יד). ולכתחילה ישתו יין רגיל המשמח ואם חוששות משכרות, יערבו עם היין מיץ ענבים. ואם ירצו ישתו מיץ ענבים.³

3. עיין במקראי קודש ח"ב סי' ל"ה ע' קל, שכתב בהררי קודש, שאפשר ללמד זכות על נשים שיוצאות במיץ ענבים, שעיקר המצווה לשתות יין משכר הוא כדי לקיים מצוות השמחה, וכפי שמובא בפסחים קט, א, "חייב אדם לשמח ברגל" אנשים בראוי להם - ביין, ונשים בבבל בבגדי צבעונין, בארץ ישראל בבגדי פשתן מגוהצין". וכן נפסק לעניין שמחה בשו"ע תקכט, ב, ובבאו"ה שם, ומשמע שמצוות השמחה ביין שייכת לגברים. מ"מ בפשטות נשים חייבות בארבע כוסות כגברים, אלא שצריכות להזהר יותר שלא להגיע לשכרות, שהיא גנאי לנשים יותר מלגברים, כמבואר בכתובות סה, א. לכן יערבו יותר מיץ ענבים ביין, ואם חוששות מהשפעת האלכוהול, ישתו לכתחילה מיץ ענבים.

ח - שיעור היין והכוס

כדי לקיים את מצוות ארבע כוסות או כל שתיית כוס יין של מצווה, כגון: בקידוש, הבדלה, ברכת המזון ונישואין, צריך שכמות היין שבכוס תהיה בעלת חשיבות. וקבעו חכמים שצריך להניח בכוס לכל הפחות רביעית הלוג, ואם הניח בכוס פחות משיעור זה, כיוון שלא היה בכוס שיעור חשוב של יין - לא יצא ידי חובתו (פסחים קח, ב).

רביעית הלוג הוא שיעור נפח של ביצה ומחצה. בשפת המדידה שלנו הוא שיעור 86 מיליליטר. כך הוא השיעור המקובל ויסודו בדברי הרמב"ם. כיום נקרא שיעור זה על שם אחד מאחרוני הרבנים, ר' חיים נאה, שעסק בברורו ובתרגומו לשפת המדידה שלנו על פי מטרים וליטרים. אבל אין שיעור זה מוסכם על הכל, מפני שבעקבות הגלויות התעוררו ספקות לגבי עצם שיעור נפח הזית והביצה, ויש מאחרוני הפוסקים האשכנזים (נו"ב, חזו"א) שמחמירים וסוברים כי גודל הביצים של ימינו הינו כמחצית מגודלן של הביצים בתקופת חז"ל. לפיכך, אם שיעור רביעית היה כביצה ומחצה, כיום הוא קרוב לשיעור שלוש ביצים, שהוא כ- 150 מיליליטר, ושיעור זה נקרא כיום שיעור 'חזון איש'.

למעשה העיקר כדעה המקילה, וכן נוהגים הספרדים. אולם לגבי מנהג האשכנזים, כתב בעל המשנה ברורה (רעא, סח; תפו, א) שבמצוות שיסוד חיובן מן התורה, כדוגמת קידוש בליל שבת והבדלה, לכתחילה טוב לחוש לדעה המחמירה. אולם במצוות מדברי חכמים, כמו ארבע כוסות ורביעית לברכה אחרונה, הולכים אחר השיעור הקטן, שהוא כדעת רוב הפוסקים. והרוצים להחמיר, ושמחים בשתיית היין, תבא עליהם ברכה.

עוד צריך להקפיד במה שאמרו חכמים לגבי כוס של ברכה: שהכוס תהיה שלמה ולא שבורה; ושימלאנה ביין, ואפילו אם היא מכילה יותר משיעור רביעית (86 מ"ל), ימלאנה לכבוד המצווה. וצריך שהכוס תהיה נקייה, שטופה היטב מבחוץ ומבפנים. וכל זה לקראת שתיית הכוס הראשונה, אבל לפני שתיית הכוסות שאחריה, כל זמן שהכוס לא נתלכלכה, אין צורך לחזור ולשטפה, מפני ששתיית כל ארבע הכוסות נחשבת להמשך אחד, ורק לפני תחילת השתייה צריך לשטוף את הכוס (מ"ב תעג, סח). ויש מדקדקים לשטוף את הכוס לפני כל שתייה (כה"ח תעג, א).⁴

ט - שיעור השתייה

לכתחילה טוב להדר לשתות את כל היין שבכוס, וכיוון שהכוס צריכה להכיל שיעור רביעית (86 מ"ל לשיעור הרגיל) ישתה שיעור רביעית. ואם לקח כוס גדולה שמכילה יותר מרביעית, לכתחילה טוב שישתה את כל היין שבכוס, ואם אינו רוצה ישתדל לשתות לפחות את רובה.

ולכל הפחות צריך לשתות רוב רביעית וכ'מלא לוגמיו. כלומר יש כאן שני תנאים: א' שישתה את רוב היין שצריך להיות בכוס, היינו רוב רביעית (לשיעור הרגיל לפחות 44 מ"ל, ולחזון איש לפחות 76

---

4. כתב בכה"ח תעב, א, עפ"י הזוהר שראוי לשטוף לפני הכוס של ברהמ"ז. והבן איש חי צו כט כתב לשטוף הכוס לפני כל שתייה. והיו נוהגים להכין קערת מים, וטובלים בה את הכוסות בין שתיה לשתייה. ע"כ. אלא שלפי המקובל בימינו יש בזה פחות הידור, מפני שהמים שבקערה מתלכלכים, ואין הכוס היוצאת מהם נחשבת נקייה אצלנו. ומי שרוצה להחמיר מוטב שישטוף את הכוס בכיור. ודעת רה"פ שאין צריך לשטפן באמצע הסדר.

מ"ל). ב' שכמות זו תהיה כמלא לוגמיו של השותה, היינו כשיעור יין שימלא את חלל פיו כשהוא מנפח לחי אחת, שבשיעור זה מתיישבת דעתו של השותה. ואדם שפיו בגודל בינוני, שיעור 'מלא לוגמיו' מעט יותר מרוב רביעית, ואדם שפיו גדול, שיעור 'מלא לוגמיו' קרוב לשיעור רביעית. ונער בן שלוש עשרה שפיו קטן, ומלא לוגמיו פחות מרוב רביעית, צריך לשתות לכל הפחות שיעור רוב רביעית כדי לקיים את התנאי הראשון (שו"ע תעב, ט; מ"ב ל, ובאו"ה ד"ה 'וישתה').⁵

אף לקטנים שהגיעו לחינוך נותנים ארבע כוסות. (שו"ע תעב, טו). וגיל חינוך הוא, כשאפשר לחנכם להבין את הדברים שנאמרים על הכוס - הקידוש, ההגדה, ברכת המזון, ההלל וההודאה (שו"ע הרב תעב, כה). בדרך כלל בסביבות גיל חמש עד שש מגיעים הקטנים לגיל חינוך. ואין צורך לתת לקטנים לשתות רוב רביעית אלא די שישתו כמלא לוגמיהם (מ"ב תעב, מז).

עוד צריך לבאר שצריך לשתות את רוב הכוס בשתייה אחת, אבל אם ישתה בתחילה חצי מהשיעור, ואחרי זמן רב עוד חצי,

5. לדעת הרמב"ן שמובא כדעת יש אומרים בשו"ע תעב, ט, לעיכובא שישתה רוב כוס אפילו היא גדולה, ולמעשה דעת רוב הפוסקים שבדיעבד כל ששתה רוב רביעית וכמלא לוגמיו יצא, אלא שלכתחילה טוב לחוש לשיטתו כמבואר במ"ב לג.

והרוצה לצאת ידי כולם בהידור, יקח לכתחילה כוס שמכילה 150 מיליליטר, וישתה את רובה, ובזה בוודאי יצא ידי כולם, כי במה שישתה בוודאי יהיה שיעור מלא לוגמיו, וכיוון שישתה רוב כוס יצא גם לפי דעת הרמב"ן. ויצא גם ידי שיעור חזו"א. ואמנם אם קשה לו לשתות את מלא הכוס כשיעור חזו"א (150 מ"ל), יפסיד את ההידור לשתות את כל הכוס, וכבר למדנו שאפשר לצאת לכתחילה על פי השיעור המקובל, מ"מ הרוצה להדר נראה שיותר טוב שיצא תחילה ידי חובת כל השיטות מאשר יהדר בשתיית כל הכוס ולא יצא ידי שיטת חזו"א. ואם הוא שמח בשתיית היין, הטוב שישתה כוס מלאה כשיעור חזו"א (150 מ"ל), ואם יחשוש שמא היין ישכרו, יערב בו מיץ ענבים, וכך יוכל לשתות.

ברור שאין שתייה זו נחשבת לשתייה אחת, ונמצא שלא שנה את שיעור היין הנצרך כדי לקיים שתיית כוס אחת מארבע כוסות. אלא שנחלקו גדולי הראשונים והאחרונים בשאלה מהו שיעור הזמן בו נחשבת השתייה לשתייה אחת. לדעת הרמב"ם כיוון שרגילים לשתות ברציפות, תוך הפסקות קלות לנשימה או גמיעה, רק אם שנה את היין ברציפות כפי שרגילים בדרך כלל לשתות רביעית יין - נחשבת שתייתו לשתייה אחת. כלומר זמן שתיית רוב רביעית צריך לקחת לא יותר מהזמן שרגילים לשתות רביעית שלמה. ואם שתיית רוב רביעית ארכה יותר משיעור שרגילים לשתות רביעית, לא קיים את המצווה לדעת הרמב"ם. לעומת זאת דעת הראב"ד שכל זמן ששתייתו לא ארכה יותר משיעור 'אכילת פרס', היינו תוך מספר דקות, עדיין שתייתו מצטרפת לשתייה אחת.

לסיכום: לכתחילה יש להחמיר כדעת הרמב"ם ולשתות את רוב הכוס ברציפות, תוך הפסקות קלות לנשימה וגמיעה. ובדיעבד השווה רוב כוס תוך שיעור 'אכילת פרס' (6 - 7 דקות), יצא ידי חובה ואינו צריך לחזור ולשתות שוב רוב כוס, שהואיל ודין ארבע כוסות מדברי חכמים הלכה כדברי המיקל. ויש נוהגים להחמיר.⁶

6. ביתר הרחבה, שיעור אכילת פרס הוא שיעור הזמן המצטרף לאכילה. המחלוקת היא האם דין שתייה כדין אכילה, לדעת הרמב"ם כיוון שרגילים לשתות מהר יותר, דין שתייה שונה, ורק שתייה רצופה מצטרפת. ולדעת הראב"ד דין שתייה כדין אכילה, וכל ששתה במשך שיעור 'אכילת פרס' נחשבת שתייתו לשתייה אחת. ועיין בהמשך בהלכה כ"ה מהו שיעור פרס.

לכתחילה ברור שצריך לשתות ברציפות כדברי הרמב"ם. ואם שנה בתוך שיעור אכילת פרס, לרמב"ם לא יצא ולראב"ד יצא. אלא שלפי הכלל ספק דרבנן לקולא - אין צריך לחזור ולשתות. וכ"כ בערוה"ש תעב, יג, ובשו"ת חזון עובדיה סי' יב. יתר על כן, יש אומרים שדברי הרמב"ם נאמרו רק לגבי שתיית איסור, שלוקה אם שנה ברציפות, אבל

י - מצוות הסבה

תיקנו חכמים שיסב אדם בליל הסדר בעת אכילת המצה ושתיית היין, משום שבכל דור צריך אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא עתה לחירות משעבוד מצרים, שנאמר (דברים ו, כג): "וואותנו הוציא משם". וכדי שהרגשת החירות תהיה ניכרת גם בהתנהגות האדם, תיקנו חכמים להסב (רמב"ם חמץ ומצה ז, ו-ז).

אדם שמוטל עליו עול, רגיל לשבת זקוף כדי שיוכל לקום מיד בעת שיצטרך לבצע את מלאכתו. ואף שהשיבה הזקופה דורשת ממנו איזה מאמץ סמוי בשרירי הגב ויוצרת אצלו מתח מתמיד, הצורך להיות נכון לפעולה מחייב אותו לשבת זקוף. אבל מי שאין עליו עול יכול להשען אחורה ולהסב על צידו במנוחה ורגיעה תוך הרפיית כל שרירי גבו, וכך אוכלים בליל הסדר דרך חירות.

לעניין ברכת הנהנין הרמב"ם יודה שגם בשיעור אכילת פרס מצטרף הואיל ונהנה, וכך דעת כנה"ג והגר"ז והחת"ס, ואולי לפי זה גם כאן לדעת הרמב"ם יצטרף. אלא שמצינו בכמה מקומות שכשאפשר בקלות לצאת ידי כולם, גם בספק דרבנן יש מורים להחמיר, ולכן כתבו המ"א והגר"ז תעב, כ, והמ"ב תעב, לד, שאם זה היה בכוס השנייה יחזור וישתה, אבל אם זה היה בשתיים האחרונות לא יחזור כי יראה כמוסיף על הכוסות, אלא יסמוך על דעת הראב"ד שיצא גם כאשר הפסיק, בתנאי שלא עבר שיעור אכילת פרס. (ולגבי כוס ראשונה עיין מ"ב תעב, כא). ולסוברים כשו"ע שאין חשש שיראה מוסיף על הכוסות, ראוי להחמיר בכל ארבע הכוסות לחזור ולשתות, וכ"כ הבן איש חי צו כ"ט, וכ"כ בחזון עובדיה ח"ב ע' קכז, (וסתר עצמו מדבריו בשו"ת חזון עובדיה סי' יב). ולכן כתבתי שיש מחמירים, למרות שהוא ספק ספיקא דרבנן, שלראב"ד ודאי יצא, ואף לרמב"ם יתכן שיצא.

עוד עיין בהמשך בהלכה כ"ה ובהערה לגבי הדעות השונות מהו משך זמן אכילת פרס, והשיעור הממוצע הוא כשש עד שבע דקות, אבל לכתחילה נוהגים כשיעור המחמיר שהוא ארבע דקות. ובדיעבד עד תשע דקות.

אלא שבעבר היו רגילים לשבת על גבי כרים וכסתות, ובצורה זו הישיבה הזקופה אכן דרשה מאמץ, ולעומת זאת ההסבה היתה בתנוחה שבין ישיבה לשכיבה, כאשר כל הגוף נשען על מיטה או על כרים וכסתות, והסבה זו היתה נוחה מאוד וממחישה את תחושת החירות. אולם כיום שאנו רגילים לשבת על כסאות, אין רגילים כלל להסב על מיטות ולאכול בחצי שכיבה, ואם ירצו לאכול בהסבה על מיטות, לא יהיה בזה תוספת נוחות אלא הכבדה, לכן לדעת ראבי"ה וראב"ן, שהיו מגדולי הראשונים, אין כיום מצווה להסב.

אולם דעת רוב הראשונים, שהואיל ותיקנו חכמים לאכול בליל הסדר בהסבה, התקנה לא זזה ממקומה, וגם כיום מצווה לאכול את המצה ולשתות את ארבע הכוסות בהסבה (רמב"ם, רא"ש, טור). וכן נפסק למעשה בשולחן ערוך (תעב, ב), שגם בזמן הזה חובה להסב. וההסבה מתבצעת כיום על ידי השענות על גב הכסא תוך הטיה לשמאל.

ואימתי חייב להסב? בעת שיאכל כזית מצה, כזית של כורך, כזית אפיקומן ושתית ארבע כוסות, ובשאר הסעודה המסב הרי זה משובח, ומי שלא נוח לו להסב בשאר הסעודה - אינו צריך (רמב"ם חמץ ומצה ז, ח). ובעת אכילת המרור אינו צריך להסב (מ"ב תעה, יד, עפ"י הבי"י). ובעת אמירת ברכת המזון אין להסב, מפני שמצווה לאומרה באימה וביראה (שו"ע קפג, ט). וכן בשעת אמירת ההגדה נוהגים שלא להסב, כדי לאומרה במלא הריכוז וכובד הראש (מ"ב תעג, עא, עפ"י השלי"ה).

יא - כיצד מסבים

כיום אין רגילים להסב על גבי מיטות, ולכן צריך לבאר כיצד יש להסב בליל הסדר על גבי כסא: במקום לשבת זקוף צמוד למשענת, ימשוך את פלג גופו התחתון קדימה אל מרכז הכסא, כך יוכל להשעין את גבו על משענת הכסא, ויטה עצמו לצד שמאל. מי שיכול - יקח לעצמו כסא מרופד עם משענות לידיים. ואם אין בידו כסא נוח, ינסה להיטיב את ישיבתו על ידי כרים. מכל מקום כל מי שיש לו כסא עם משענת גב יוצא ידי חובה בזה שישעין גבו עליו כשהוא מוטה לשמאל, שגם בכך יש ביטוי לחירות. שהרי אדם העובד במשרד, למשל, צריך לשבת זקוף בכסאו כדי להיות מוכן לביצוע מלאכתו; אבל מי שמשוחרר מכל עול, רשאי להתרווח בכסאו, להשעין את גבו על משענת כסאו ולנוח דרך חירות.

וטעם ההטיה לשמאל, מפני שכך נוח יותר לאכול, שהיד השמאלית והגב שעונים על הכסא, והיד הימנית שבה רגילים להשתמש נשארת פנויה לנטילת המצה והכוס. ועוד שיש אומרים שאם יטה על צד ימינו ישנו חשש שמא יקדים קנה לוושט, ויחנק. ומתוך חשש הסכנה נפסק שאף איטר יד ימינו, שרגיל תמיד להשתמש ביד שמאלו, יסב לצד שמאל וישתמש בליל הסדר ביד ימין. בדיעבד, ימני שטעה והסב על צד ימין לא יצא ידי הסבה, אך אם הוא שמאלי והסב על צד ימין יצא (שו"ע תעב ג, מ"ב י"א).

מי שיושב לפני רבו או אחד מגדולי הדור, לא יסב בלא שיבקש ממנו רשות. מפני שבהסבה יש ביטוי של חוסר כבוד ויראה כלפי הרב, ומצוות כבוד תורה קודמת למצוות ההסבה,

אבל אחר שקיבל רשות מרבו להסב אין בזה יותר פגיעה בכבוד הרב (שו"ע תעב, ה).

יב - דין מי ששכח להסב

האוכל כזית מצה בלא הסבה, כיוון שלא קיים את המצווה כפי שתיקנוה חכמים, לא יצא ידי חובתו, וצריך לחזור ולאכול כזית מצה בהסבה. וגם אם כבר ברך ברכת המזון, יחזור ליטול ידיו ויברך המוציא ויאכל כזית מצה בהסבה. אבל לא יחזור ויברך "על אכילת מצה", מפני שלדעת הראב"ה וראב"ן כבר יצא ידי מצוות מצה בכזית שאכל בלא הסבה (שו"ע תעב, ז, מ"ב כב).

ואם שכח לאכול את ה'כורך' בהסבה, אינו צריך לחזור לאכלו בהסבה, מפני שממילא יש אומרים שאין צריך לאכול את ה'כורך' בהסבה מפני שיש בו מרור. ואף שלכתחילה אנו נוהגים להסב ב'כורך', מכל מקום כששכח, יכול לסמוך על הפוסקים שאין צריך להסב. ואם אכל את ה'אפיקומן' בלא הסבה, אם יכול בקלות לשוב ולאכול עוד כזית מצה ל'אפיקומן' בהסבה - יחזור לאוכלו, ואם קשה לו, כיוון שמצוות אכילת אפיקומן מדברי חכמים, יכול לסמוך על הראב"ה והראב"ן שסוברים שאין צריך להסב בזמן הזה.⁷

7. הכלל, שבספק הנוגע לקיום מצווה מהתורה צריך להחמיר, ולעומת זאת בספק במצווה דרבנן מקילים. ואכילת הכזית מצה מדאורייתא, ואמנם ההסבה מדברי חכמים, אלא כיוון שהיא נוגעת למצווה דאורייתא יש להחמיר, ואם אכל בלא הסבה יחזור ויאכל בהסבה. ואכילת 'כורך' ו'אפיקומן' מדברי חכמים. ולכן מעצם הספק, שלראב"ה וראב"ן אין צריך להסב בזמן הזה, אם אכלם בלא הסבה לכאורה אין צריך לחזור לאוכלם. אלא

ואם שתה אחת מארבע כוסות בלא הסבה, נחלקו הפוסקים אם צריך לחזור לשתותה. לדעת בעל השולחן ערוך, צריך לחזור ולשתות את הכוס בהסבה. ולדעת הרמ"א, מתעוררת בעיה, שאם יחזור וישתה עוד כוס יראה כמי שמוסיף על הכוסות, ותיקנו חכמים לשתות ארבע כוסות ולא חמש. לפיכך אם שתה את הכוס השנייה שלפני הסעודה בלא הסבה, יחזור וישתה אותה בהסבה, שבכוס השנייה אין הוא נראה כמוסיף על הכוסות, שהרי אפשר לשתות בסעודה עוד כוסות יין. אבל אם טעה ושתה בלא הסבה את הכוס הראשונה או השלישית או הרביעית, לא יחזור וישתה כוס נוספת כדי שלא יראה כמוסיף על הכוסות. ויסמוך בזה על הראב"ה והראב"ן שסוברים שבזמן הזה, שגם אנשים נכבדים אינם רגילים להסב, אין צריך להסב בליל הסדר (שו"ע תעב, ז; מ"ב כא).

שדעת רוב רובם של הפוסקים שצריך להסב, וכך הלכה, ועוד שלפעמים גם במצווה דרבנן אם קל לקיימה שוב, מהיות טוב חוזרים לקיימה.

אלא שלעניין 'כורך' לדעת הרוקח ושיבולי הלקט אין צריך להסב מפני שיש בו מרור, וכתב הטור תעה, ב, שהר"ר יחיאל הסתפק בזה, ודעת המנהיג להסב ב'כורך'. וכן דעת רוב הראשונים. וכן פסק בשו"ע תעה, א. אבל אם אכל את ה'כורך' בלא הסבה, כתב בכה"ח תעה, לו, עפ"י הפרי"ח והגר"ז ועוד שיצא.

ולעניין 'אפיקומן', כתב בשו"ע תעז, א, שצריך לאוכלו בהסבה. אולם כתב הפרי"ח שמשמע מהירושלמי והרמב"ם שלא צריך הסבה ב'אפיקומן', ועפ"י זה כתב במ"ב תעז, ד, שאם שכח ואכלו בלא הסבה וקשה לו לחזור לאכול עוד כזית, שאין צריך לחזור לאוכלו. וכ"כ בכה"ח תעב, מה, וסימן תעז, ז. ולדעת הח"א קל, יג, אפילו כשיכול לאכול עוד כזית מצה אין לחזור לאוכלו, שאסור לאכול פעמיים אפיקומן. והביאו המ"ב תעב, כב. ולכאורה המ"ב סותר עצמו. ואולי צריך לומר שאם מיד נזכר ימשיך לאכול עוד כזית בהסבה, אבל אם כבר סיים אכילתו ונטל מים אחרונים, לא יחזור לאכול, שבזה הוא אוכל 'אפיקומן' פעמיים. וכ"כ בס' הלכות חג בחג כב, ה.

וכל זה לכתחילה, שיחזור לשתות בהסבה (לשו"ע ארבע כוסות, ולרמ"א בכוס שנייה), אבל מי שקשה לו לחזור ולשתות עוד כוס יין בהסבה, בכל הכוסות יכול לסמוך על מה ששתה בלא הסבה.⁸

נשים לכתחילה יאכלו את המצה וישתו את ארבע הכוסות בהסבה, אבל אם שכחו אינן צריכות לחזור. ונשים נכבדות ששכחו לאכול מצה בהסבה, טוב שיחזרו ויאכלו מצה בהסבה.⁹

8. בגמ' פסחים קח, א, מבואר שיש ספק באיזה כוסות צריך להסב, אם בשתיים הראשונות או בשתיים האחרונות. וסיכמה הגמ' למעשה שיסב בכל הכוסות. ויש מהראשונים שהקשו, הרי שתיית ארבע כוסות מדברי חכמים, ולכאורה היה צריך להקל בספק ולא לחייב הסבה בכל ד' הכוסות. ותרצו מהר"ם חלאוה, והרשב"ץ ועוד, שהואיל ואין בזה קושי, מוטב לשתותם בהסבה, ולפי דעתם יוצא שאם כבר שתה בלא הסבה ספקא דרבנן לקולא ואין צריך לחזור ולשתות. מנגד דעת הרא"ש שאם שתה בלא הסבה לא יצא וצריך לחזור, ולפי דעתו כנראה הכריעו חכמים שצריך לשתות את כל ד' הכוסות בהסבה ואין כאן יותר ספק, וכן דעת השו"ע תעב, ז. אלא שלמעשה כיוון שדעת הראב"י והראב"ן שכיום אין צריך כלל להסב, מצטרף כאן עוד ספק, ולכן על פי כללי ההלכה, ספיקא דרבנן לקולא. וכ"כ בברכ"י תעב, ח, וכ"כ בכה"י תעב, מו. אמנם בחזו"ע סי' י"ג כתב בדברי השו"ע, ורק למי שקשה לחזור ולשתות הקל. לסיכום: לכתחילה הספרדים נוהגים כשו"ע וחוזרים לשתות את כל הכוסות בהסבה. והאשכנזים נוהגים כרמ"א וחוזרים רק בכוס שנייה, אבל הרוצה להקל, בין ספרדי בין אשכנזי, כיוון שהוא ספק דרבנן ואולי אף ספק ספיקא - רשאי.

9. בגמ' פסחים קח, א, אשה אצל בעלה לא צריכה הסבה, אבל אם היא אשה חשובה צריכה הסבה. וכ"כ בשו"ע תעב, ד. (הסברה, שאם הישיבה דרך חירות בהסבה אינה מבטאת תחושת חירות פנימית, אין בה תועלת. ולכן גם תלמיד אצל רבו אינו מסב בלא רשות). ויש דעות מהו גדר אשה חשובה, שאינה כפופה לבעלה או שהיא עשירה או מיוחסת או שאין בעלה מקפיד עליה. וכתב הרמ"א שכל הנשים שלנו נקראות חשובות אלא שנהגו להקל ולא להסב על פי דעת הראב"י הסובר שכיום לא צריך להסב. ולמעשה ראוי שכל הנשים מכל העדות ישתדלו להסב, כפי שכתב כנה"ג, וכה"ח כח. וכן נוהגות נשים רבות מיוצאי אשכנז. אלא שאם לא הסבו אינן צריכות לחזור לאכול ולשתות, שדין הסבה דרבנן ויש סוברים שהן פטורות או מפני שאינן חשובות או כי נהגו כראב"י. ועיין בחזו"ע סי' יד. מ"מ נראה שבאכילת כזית מצה שחיובו מהתורה, ראוי לנשים הרואות עצמן נכבדות להחמיר ולא לסמוך על שיטת הראב"י.

יג - האם מותר לאכול או לשתות אחר כוס ראשונה?

מן הדין הרוצה לשתות אחר הכוס הראשונה עוד יין ראשי, אך לכתחילה ראוי להזהר שלא לשתות יין בין כוס ראשונה לשנייה, כדי שלא ישתכר עד שלא יוכל לקרוא את ההגדה בריכוז הראוי. אבל מותר לשתות משקים שאינם משכרים, כמו מיץ ענבים או כל מיץ אחר (שו"ע תעג, ב; מ"ב טז).

ואם חשב בעת שברך על היין לשתות משקים נוספים, אינו צריך לברך לפני שתייתם "שהכל", מפני שברכת היין פוטרת את כל המשקים. וגם אם לא חשב לשתות משקים אחרים, אם המשקים היו מונחים לפניו על השולחן, והיה סיכוי מסוים שירצה לשתותם, אין צריך לברך לפני שתייתם, שהברכה על היין פטרתם (עיין שעה"צ תעג, יח).¹⁰

בכור שצם בערב פסח, וכן אדם שרעב עד שקשה לו לומר את ההגדה בריכוז, יכול לאכול אחר הקידוש מיני מאכל שונים, כגון: ביצה, פירות, תפוחי אדמה, וקטניות לנוהגים לאוכלם בפסח. ולא ירבה באכילה, כדי שישאר רעב לקראת אכילת המצה. וכל זה רק כשיש צורך גדול, אבל כשיכול להתאפק ולא לאכול, מוטב

10. לדעת שו"ע הרב תעג, יג, אם רוצה לשתות "חמר מדינה" ולא חשב עליו מתחילה כך שצריך לברך לפני שתייתו, אסור לשתותו, מפני שנראה כמוסיף על הכוסות, שהרי בדיעבד יכול לצאת ידי ארבע כוסות ב"חמר מדינה". ודעת החמד משה לאסור אף שאר משקים. ואחר שהביא בכה"ח תעג, מ, דברי רוה"פ המתירים שתיית משקים שאינם משכרים, הזכיר דעת החמד משה. ויתכן שחומרתו רק כאשר יצטרך לברך לפני אותו משקה שרוצה לשתות, שאז יכול להראות כמוסיף על הכוסות. (וצ"ע אם גם למנהג הספרדים שאין מברכים על כל כוס יש מקום לחומרה זו).

שלא יאכל דבר עד הסעודה, מפני שהאוכל אחר הקידוש נכנס לבעיה אם לברך ברכה אחרונה (ואם אכל, יברך ברכה אחרונה).¹¹

וכל מה שמותר לו לשתות או לאכול הוא עד שמזג את הכוס השנייה והתחיל לעסוק בהגדה, אולם אחר שהתחיל לומר את ההגדה אין להפסיק בשתייה או אכילה, שאמירת ההגדה היא כתפילה שאין להפסיק באמצעיתה (באו"ה תעג, ג, עפ"י רמב"ן ור"ן, אמנם ציין שהמאור והתוס' מתירים).

11. בפשטות צריך לברך, שכן האוכל לפני הסעודה, כיוון שאכילה זו אינה חלק מהסעודה, צריך לברך עליה ברכה אחרונה, ואח"כ יתחיל את הסעודה, וכ"כ הבא"ח נשא ד' בזה, וכ"כ בכה"ח קעז, ז, ואול"צ יב, ז. וככלל גם המ"ב קעו, ב, סובר כך, אלא שכתב עפ"י כמה פוסקים, שאם הוא דבר שאינו נפטר בסעודה על ידי ברכת המוציא, כמו למשל פירות, אם הוא מתכוון לאכול גם בסעודה פירות, לא יברך ברכה אחרונה, שעל ידי הברכה שברך על הפירות לפני הסעודה יפטור את הפירות שיאכל בסעודה. ובברהמ"ז תוך שפוטור את הפירות שאכל בסעודה פוטור גם את הפירות שאכל לפני הסעודה. וממילא כאן מתעורר ספק, שהרי לדעת הרשב"ם ברכת "בורא פרי האדמה" שעל הכרפס נועדה לפטור את המרור, וכדי שלא לברך אחר הכרפס "בורא נפשות" פסק השו"ע שלא לאכול ממנו כזית. ואם יברך ברכת "בורא נפשות" אחרי המאכלים שיאכל אחר הקידוש, ברכתו תעלה גם על הכרפס, וברכת הכרפס כבר לא תועיל למרור. ואולי יוכל לכוון בבורא נפשות שלא לפטור את הכרפס אלא רק את שאר המאכלים, וצ"ע אם כוונה זו מועילה. ואולי אפשר לומר שכיוון שאוכל אחר הקידוש, אכילתו נחשבת כחלק מהסעודה, וברכת המזון תועיל לו, ואינו צריך לברך "בורא נפשות" על מה שיאכל אחר הקידוש. אלא שמנגד דעת הרבה פוסקים שאין ברכת המזון פוטרת את מה שאכל לפני הסעודה, וכ"כ כה"ח ובא"ח כמובא לעיל. בנוסף לכך, גם לסוברים שברכת המזון פוטרת את מה שאכל לפני הסעודה, עיין יחו"ד א, ב, כאן שיש הפסק ממושך בין האכילה שאחר הקידוש לסעודה, נראה שהכל יסכימו שברכת המזון לא תועיל למה שיאכל אחר הקידוש. ואמנם ברכת המזון מועילה ליין ששותים בכוס הראשונה, אלא שאותו יין אכן שייך לסעודה, שהוא הקידוש שעל ידו אפשר לאכול את הסעודה, אבל מה שאוכלים אחר הקידוש חשוב לעצמו ואינו שייך לסעודה. סוף דבר, נראה שלמעשה האוכל אחר הקידוש צריך לברך אחריו "בורא נפשות". ועיין במקראי קודש לרב הררי פרק ד' הערות קמא, קמב.

יד - רחץ - נטילת ידיים לפני אכילת הכרפס

אחר הקידוש אוכלים את הכרפס, שהוא מין ירק, ותיקנו לאוכלו כדי ליצור שינוי שיעורר את הילדים לשאול מדוע בכל הלילות אין רגילים לאכול ירק לפני הסעודה והלילה הזה אנו אוכלים ירק לפני הסעודה (רש"י ורשב"ם פסחים קיד, א). ועוד טעם אמרו, שדרך בני חורין לפתוח את הסעודה בירק כדי לעורר את התאבון, וכן נוהגים בליל הסדר (ב"ח תעג, ח).

ותיקנו להטביל את הירק במשקה, שאז צריכים ליטול ידיים לפני אכילתו, ואף נטילה זו יוצרת שינוי. שבכל סעודה רגילים ליטול ידיים פעם אחת לפני אכילת הלחם, ואח"כ אוכלים את כל מיני המאכלים, ואף אם מטבילים אותם במשקים לא צריך ליטול ידיים שנית, מפני שהנטילה שלפני אכילת הלחם מועילה לכל הסעודה. וכאן נוטלים פעם ראשונה לפני אכילת הירק, ופעם שנייה אחר אמירת ההגדה לפני אכילת המצה, ויתעוררו הילדים לשאול מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שנוטלים בו ידיים פעמיים (טור וב"י תעג, ו). ועוד, שטבילת הירק במשקה מבטאת את החירות, שאנו אוכלים אותו בצורה המשובחת ביותר, לא רק פותחים את התאבון על ידי ירק, אלא אף מתפנקים בטבילתו במי מלח או חומץ, שמוסיפים בו טעם ומעוררים את התאבון.

לא כאן המקום להרחיב בבאור דין זה, רק נציין שבמשקים יש יותר כח לטמא מאשר מאכלים יבשים, ולכן תיקנו חכמים ליטול ידיים לפני אכילת דבר שהטבילוהו במשקה. לדעת רוב הראשונים, דין נטילת ידיים זו ממש כדין נטילת ידיים לפני אכילת לחם שנתקנה מפני סרך טומאה. ואף היום שאין דיני טומאה וטהרה נוהגים, התקנה לא זזה ממקומה, ולכן כשם

שצריך לברך על הנטילה שלפני הלחם "על נטילת ידיים", כך צריך לברך על נטילה שלפני אכילת דבר שטיבולו במשקה, וכן דעת הרמב"ם והרא"ש. אולם לדעת מהר"ם מרוטנבורג ובעל העיטור והתוספות (פסחים קטו, א) ישנו הבדל בין הנטילות, שהנטילה שלפני הלחם נתקנה גם משום קדושה וניקיון, ולכן גם בזמנינו ראוי לקדש את הידיים ולנקותם לקראת הסעודה, וממילא על נטילה זו צריך לברך. אבל דין נטילת ידיים לפני דבר שטיבולו במשקה הוא רק מפני סרך טומאה, וכיוון שהיום אין דין טומאה וטהרה נוהג, אין צורך ליטול ידיים לפני דבר שטיבולו במשקה.¹²

למעשה, נוטלים ידיים לפני אכילת הכרפס בלא ברכה, וזאת כדי לצאת ידי כולם, מצד אחד נוטלים ידיים כדעת המחייבים נטילה זו, ומנגד אין מברכים עליה מפני שיש סוברים שכיום אין צורך ליטול ידיים לפני דבר שטיבולו במשקה (שו"ע תעג, ו).

ומי שטעה וברך על נטילה זו, אין בידו עוון של ברכה לבטלה, הואיל ונהג כדעת רוב הפוסקים הסוברים שאכן צריך לברך על נטילת ידיים לפני אכילת דבר שטיבולו במשקה, וכן הורו למעשה

12. דין דבר שטיבולו במשקה בכל השנה מובא בשו"ע או"ח קנח, ד, ופסק שם שצריך ליטול ידיו בלא ברכה. אמנם כתב המ"א בשם הלחם חמודות שרבים נוהגים שלא ליטול ידיים לפני דבר שטיבולו במשקה, ויש להם על מה לסמוך, על מקצת הראשונים הסוברים שכיום אין דין זה נוהג. וכתב בשו"ע הרב קנח, ג, שאין למחות בידם, אבל יותר נכון לנהוג ליטול ידיים. וכ"כ במ"ב קנח, כ, שהרבה אחרונים החמירו בזה. אמנם בפועל רבים נוהגים להקל, וביניהם אף תלמידי חכמים, וזה כפי הנראה על פי הכלל ספיקא דרבנן לקולא, שדין נטילת ידיים מדרבנן. וקשה, מדוע בפסח משנים המנהג ונוטלים ידיים, ועיין בט"ז תעג, ו, שמכח קושיה זו הוכיח שבכל השנה צריך להחמיר. אמנם הנצי"ב בהגדתו 'אמרי שפר' כתב, שאין בזה קושיה, שכן בליל הסדר עושים כמה דברים זכר לפסח שהיה בזמן המקדש ואף נטילה זו בכלל.

בעל הלבוש והגר"א. אלא שלכתחילה ההוראה שלא לברך, שכן הוא הכלל, שבכל ספק הנוגע לברכות הלכה כמקל ואין לברך.¹³

ואף אם בריך בטעות על הנטילה הראשונה, לא נפטר מהנטילה השנייה, וצריך לחזור ולברך עליה, מפני שאין רגילים לדקדק בשמירת הידיים בין שתי הנטילות. ועוד, שמשך זמן אמירת ההגדה מהווה הפסק בין שתי הנטילות, ולכן תיקנו חכמים ליטול את הידיים פעמיים בליל הסדר (ע"י כה"ח תעג, קז, ובאו"ה תעה, א, ומקראי קודש פ"ז הערה ח').

טו - כרפס

כפי שלמדנו, תיקנו חכמים לאכול אחר הקידוש ולפני אמירת ההגדה מין ירק טבול במשקה, כדי ליצור שינוי בסדרי הסעודה, שתמיד רגילים לאכול ירקות בתוך הסעודה אחר שנטלו ידיים, ואילו בליל הסדר אוכלים מעט ירק לפני אמירת ההגדה ולפני הנטילה לסעודה, ועל ידי כך נוצרים שני שינויים, א' שאוכלים מין ירק לפני הסעודה, ב' שנוטלים ידיים פעמיים בליל הסדר (רש"י ורשב"ם פסחים קיד, א, וטור תע"ג). ועוד, שעל ידי אכילת הירק לפני אמירת ההגדה מקבלת סעודת ליל הסדר חשיבות מרובה, שכן בסעודות החשובות ביותר רגילים לפתוח את

13. אם בריך בטעות, טוב להקפיד לאכול מהירק הטבול במשקה שיעור כביצה, שרק על שיעור כזה של אכילה נוטלים ידיים בברכה, כמבואר בשו"ע או"ח קנח, ב. ועיין כה"ח קנח, כ, ובדעת הרשב"ץ שם.

הסעודה במאכל שמעורר את התאבון, ואח"כ מפסיקים זמן מה בדברים אחרים, ורק אח"כ מתחילים בסעודה (עפ"י הב"ח).

במשנה ובתלמוד לא נזכר כלל השם 'כרפס', אלא שאוכלים לפני ההגדה מין ירק (פסחים קיד, קטו), אבל כמה ראשונים (מהרי"ל, ראב"ן) כתבו לקחת 'כרפס', מפני ששמו רומז לששים ריבוא גברים שעבדו בעבודת פרך במצרים - "ס' פרך". ואף שאין זה מעכב, מכל מקום כתבו האחרונים שטוב לקחת כרפס (שו"ע תעג, ו; מ"ב יט, כה"ח מט). אלא שנתלבטו מהו 'כרפס', יש שכתבו שהוא סלרי, וכן המנהג הרווח אצל הספרדים, ויש שכתבו שהוא פטרוזיליה, וכן נוהגים מקצת האשכנזים. אבל רוב האשכנזים אינם לוקחים סלרי או פטרוזיליה לכרפס, משום שיש ספק מה יברכו עליהם, אלא רגילים ליקח תפוחי אדמה מבושלים. וכל משפחה תמשיך במנהגה.¹⁴

טובלים את הכרפס במי מלח או חומץ, ומברכים בורא פרי האדמה, ומכוונים בברכה לפטור גם את המרור שיאכלו אחר כך

14. עיין בס' מקראי קודש לרב הררי ע' קפד-קפז, וסידור פסח כהלכתו ח"ב ה, ג, על הדעות והמנהגים באכילת כרפס. ככלל, היתרון שבמנהג לאכול סלרי או פטרוזיליה, בנוסף לכך שהם 'כרפס', שהם נאכלים חיים ומעוררים התאבון, ועוד שרגילים לאכול מהם מעט, וכך קל יותר לאכול מהם פחות מכזית, כפי שיבואר בהמשך. מנגד, אם אין רגילים לאוכלם חיים, נכנסים לספק כיצד לברך עליהם. ויתכן שבארצות המזרח רווח יותר המנהג לאוכלם חיים, וממילא אפשר לברך עליהם "בורא פרי האדמה", אבל באשכנז לא היו רגילים לאוכלם חיים, ואולי ברכתם "שהכל", ולכן נהגו לאכול תפוחי אדמה מבושלים, שעליהם בודאי מברכים "בורא פרי האדמה".

יש להוסיף, שאין לאכול לכרפס מינים שרגילים לאכול מחוץ לסעודה, כמו מיני פירות, אגוזים ובננות, מפני שלא ניכר שבאו לפתוח את התאבון לסעודה, אלא הם נראים כמינים נפרדים שאוכלים אותם לעצמם, וממילא לא נראה מזה שינוי, ולא מתעוררת השאלה. אבל מיני ירק - רגילים לאכול בסעודה, וכאן השינוי שאוכלם לפני הסעודה.

בסעודה. ואין צריך להסב בעת אכילת הכרפס, מפני שיש אומרים שהוא מרמז על צער השיעבוד, ולכן אין צורך לאוכלו דרך חירות.

צריך לאכול מהכרפס פחות משיעור נפח כזית, ואף שלדעת כמה ראשונים (רמב"ם) אוכלים מהכרפס יותר משיעור כזית, כדאי להמנע מזה. משום שאם יאכל יותר מכזית יכנס לספק ברכה אחרונה, שלדעת ר"י צריך לברך אחריו ברכה אחרונה, ואילו לדעת הרשב"ם לא יברך, משום שברכת הכרפס מכוונת גם למרור שאוכלים בסעודה. ולכן מוטב שלא לאכול ממנו כזית. ואם אכל מהכרפס יותר מכזית, לא יברך אחריו ברכה אחרונה, שספק ברכות להקל (מהרי"ל, שו"ע תעג, ו).¹⁵

15. מחלוקת זו תלויה בשאלה האם צריך לברך על אכילת המרור "בורא פרי האדמה". לדעת רשב"ם צריך לברך, משום שברכת "המוציא" שברך על המצה פוטרת את כל מה שבא מחמת הסעודה, היינו כל מה שאוכלים עם המצה כדי לשבוע, אבל המרור שאינו נאכל לכוונה זו אינו נפטר בברכת "המוציא", לפיכך צריך לכוון בברכה על הכרפס להוציא גם את המרור, ועל ידי כך לא יצטרך לברך עליו "בורא פרי האדמה". אולם לדעת ר"י אין צריך לברך לפני אכילת המרור "בורא פרי האדמה", מפני שהוא נחשב כדבר הבא מחמת הסעודה, וממילא ברכת "המוציא" פוטרתו, וממילא אם אכל מהכרפס כזית, חייב לברך עליו "בורא נפשות". ואין לומר שימתין לצאת ידי ברכה אחרונה בברכת המזון שאחר הסעודה, מפני שברכת המזון מועילה רק למאכלים שנאכלו בתוך הסעודה, אבל לא למה שנאכל לפניה, נמצא שאם אכל כזית כרפס ולא ברך אחריו ברכה אחרונה, לדעת ר"י ביטל את ברכתו.

מ"מ בדיעבד, אם אכל מהכרפס יותר מכזית, לא יברך אחריו ברכה אחרונה, שספק ברכות להקל, ואולי הלכה כרשב"ם שהכרפס פוטר את המרור, וכיוון שברכת המזון פוטרת את המרור, גוררת אחריו גם את הכרפס שאכל לפני כן ופוטרת את שניהם. (ועיין בבאורי"ה תעג, ו, בשם הגר"א שצריך לברך, ונשאר בצ"ע. אולם למעשה לא יברך מספק). ואם אכל כזית וברך אחריו "בורא נפשות", לא יברך לפני המרור "בורא פרי האדמה", כי ספק ברכות להקל, ואולי הלכה כר"י שסובר שברכת "המוציא" פוטרת את המרור.

על עצם הדין לאכול פחות מכזית יש להקשות, שאם כן מדוע צריך ליטול ידיים לפני אכילתו, שכן למדנו בסימן קנח, ג, שאפילו בלחם, לדעת הרבה פוסקים האוכל פחות מכזית אינו צריך נטילה. ולעניין דבר שטיבולו במשקה, ק"ו שיש להקל. ואכן לדעת

טז - יחץ - חציית המצה האמצעית

מסדרים בקערה שלוש מצות, ולאחר אכילת הכרפס וקודם אמירת ההגדה, עורך הסדר וכל מי שהניחו לפניו שלוש מצות חוצה את האמצעית שבהן, את החלק האחד שומרים לאפיקומן ואת השני משאירים בין שתי המצות השלמות (שו"ע תעג, ו).

הטעם לכך, מפני שאחת המשמעויות של המצה לרמוז על העוני והשעבוד שלנו במצרים, שעל כן היא נקראת "לחם עוני". ומדרכם של עניים לאכול חצאי לחמים, כי אין להם יכולת לקנות את הלחמים השלמים. וכדי לבטא את העוני - חוצים את המצה לשניים. ועושים זאת לפני תחילת ההגדה, מפני שיש לומר את ההגדה בשעה שהמצה לפנינו, שכן המשמעות הנוספת של "לחם עוני" היא שעונים עליה דברים הרבה, ואם כן צריך שהמצה כפי שתאכל תהיה מונחת לפנינו בעת אמירת ההגדה, לפיכך צריך לחצותה לפני תחילת ההגדה.

עם זאת, כמו בכל שבת וחג ישנה מצווה לברך "המוציא" על לחם משנה, לכן עורכים שלוש מצות, ואת המצה האמצעית חוצים, והיא באה לבטא את "לחם העוני", והמצה העליונה

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, ב) ועוד הרבה ראשונים יש לאכול מהכרפס כזית, וכפי הנראה לדעתו יברך אחריו בורא נפשות. וכן נהג הגר"א ועוד כמה אחרונים. ובבאו"ה תעג, ו, נשאר בזה בצ"ע. ואולי על פי דברי הנצי"ב שהוזכרו בהערה 12 אפשר לומר שהנטילה היא זכר למקדש, שאז נהגו בנטילה משום סרך טומאה ואכלו יותר מכזית, ולא היה להם ספק ברכה, מפני שידעו אם הלכה כר"י וצריך לברך "בורא נפשות" או כרשב"ם ואין צריך לברך. והיום כשאנינו יודעים, צריכים לאכול פחות מכזית כדי שלא להכנס לספק ברכה, ואף שאין צריך ליטול ידיים על פחות מכזית, נוטלים זכר למה שהיה נהוג בזמן המקדש. עוד עיין בכה"ח קנח, כ, שיש שלמדו מדין הכרפס שדין דבר שטיבולו במשקה שונה מדין פת, שבדבר שטיבולו במשקה נוטלים גם על פחות מכזית.

והתחתונה נשארות שלמות ללחם משנה. (אח"כ כשיברך "המוציא" יאחז את שלושתם כדי שיהיה שם לחם משנה, וכשיברך "על אכילת מצה" יניח את התחתונה מימין, ויברך על העליונה והאמצעית, כדי לבטא יותר את המצה החצויה).¹⁶

את המחצית הגדולה מייעדים ל'אפיקומן'. ונוהגים לעטוף ה'אפיקומן' במפית, זכר למה שנאמר "משארותם צרורות בשמלותם". ויש נוהגים להניח את ה'אפיקומן' מעט על הכתף, זכר ליציאת מצרים, שנשאו את המצות על כתפיהם (מ"ב תעג, נט).

אח"כ מחביאים את ה'אפיקומן' ושומרים אותו לאכילה שבסיום הסדר שהיא זכר לאכילת קרבן פסח (עיין בהל' לג-לד).

בהרבה בתים נהגו הילדים ל"חטוף" את ה'אפיקומן' ולשומרו עד סיום הסעודה, ואז מחזירים אותו תמורת מתנה, ועל ידי כך הם נשארים ערים במשך כל הסדר.

יז - מגיד - פתיחת ההגדה

אחר חציית המצה האמצעית, מסירים את המפית שעל המצה העליונה. ועורך הסדר מגביה את כל הקערה או לפחות את המצות, כדי שהמסובים יראו, ואומר: "הא לחמא עניא", ומבאר את משמעות המילים למסובים. בסיום "הא לחמא" עורך הסדר מניח את הקערה או המצות על השולחן (שו"ע תעג, ו).

16. לרמב"ם עורכים שתי מצות בלבד, ואת התחתונה חוצים, ואין צורך בשתי מצות שלמות, משום שזה העניין בליל הסדר לאכול לחם עוני, ולכן את האחת חוצים. וכן מנהג התימנים הנוהגים כרמב"ם.

ואז מצווים להסיר את הקערה ממקומה כאילו סיימנו את הסדר, כדי שיתמהו הילדים וישאלו: למה מסירים את המצות והקערה והרי עדיין לא אכלנו? ומתוך כך ישאלו "מה נשתנה" (שו"ע תעג, ו).

אחר הסרת הקערה ועוד לפני אמירת "מה נשתנה" - מוזגים כוס שנייה, ואף זה מעורר תמיהה אצל הילדים, שאין רגילים בכל יום למזוג שתי כוסות לפני הסעודה. ובנוסף לכך אנו רוצים שכל ההגדה, כולל השאלות שלפניה, יאמרו על כוס יין.

ועדיף שלא למזוג לכוסותיהם של ילדים קטנים, מפני שיקשה עליהם לשמור על היין שלא ישפך במשך הזמן הארוך של אמירת ההגדה, ואם ישפך יין על השולחן, יגרם צער למסובים ויפגם כבודו של החג שצריך לכבדו במפה נקייה ושולחן ערוך. ולכן מוטב למזוג להם יין לקראת סיום ההגדה, סמוך לזמן שצריך לשתות את הכוס השנייה.

לאחר מזיגת הכוס השנייה שואלים הילדים "מה נשתנה". אחר כך מחזירים את הקערה, כדי שנאמר את ההגדה כשהמצות והמרור לפנינו, ומתחילים לענות להם בסיפור יציאת מצרים. וכבר למדנו (בפרק טו, בהלכות ההגדה) שמצוות הסיפור ביציאת מצרים היא מגמת ליל הסדר, ועיקר המצווה לספר לילדים, וגם כשאין ילדים מצווה מן התורה לספר ביציאת מצרים (טו, א). ומצווה לפתוח הסיפור בשאלה (טו, ג-ד), וצריך לבאר לכל בן לפי יכולת הבנתו (טו, ה), וכן למדנו שדרך הסיפור היא, שפותחים בגנות ומסיימים בשבח (טו, ז). ושהמגמה של ליל הסדר היא לא רק לספר ביציאת מצרים, אלא ללמד את המגמה הכללית של עם

ישראל, לדבוק בה' ולעובדו, ולזכות בטובה וברכה מאת ה', ולקדש בזה את שמו בעולם (טו, ו).

וכדי שנדייק בסיפור ולא נשמיט שום יסוד, תיקנו חכמים נוסח להגדה. ומצווה לבאר ולהרחיב ולהעמיק סביב נוסח ההגדה, שכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

יח - דיני אמירת ההגדה

המהרהר את ההגדה בליבו, לא יצא ידי חובת סיפור יציאת מצרים, שנאמר: "והגדת", הרי שצריך להוציא את הסיפור בפיו. אבל אין צורך שכל אחד מהמסובים יאמר את ההגדה בפיו, שהעיקר הוא שעורך הסדר או אדם אחר יאמר בקול והשאר ישמעו. וכך היה המנהג, שגדול המסובים קורא את ההגדה ומבארה והשאר מקשיבים, שכך הוא דרך סיפור, שאחד מספר והשאר שומעים (עי' פסחים קטז, ב).

וכדי לשתף את כל המסובים באמירת ההגדה, נוהגים כיום שעורך הסדר אומר את ההגדה בקול רם, והשאר מצטרפים אליו בקול שקט יותר. ויש נוהגים שכל קטע יקרא אדם אחר, ואין יוצאים בקריאתו אלא אם הגיע לגיל מצוות.

ואף כאשר יושבים שם הורים ובניהם, אין חובה שכל אב יספר לבנו לחוד, אלא די בזה שעורך הסדר או אחד המסובים יאמר את ההגדה בקול רם. שכל זמן שהאב דאג שבנו ישמע את הסיפור - קיים את מצוות "והגדת לבנך". ואם ירצה להדר,

בהפסקות שבאמירת ההגדה ובסעודה, יוסיף לבאר לבנו עניין יציאת מצרים.

כדי לצאת ידי מצוות סיפור יציאת מצרים, צריכים לכל הפחות לומר או לשמוע את עניין הפסח, המצה והמרור, ובתוך כך מתבאר שהיינו עבדים במצרים וה' גאלנו. לכן אם רואים ההורים שילדיהם עייפים ואינם מסוגלים להישאר, צריכים לומר להם שלושה דברים אלו: פסח, מצה ומרור ומשמעותם. וכן כאשר אחד המסובים חולה יקפיד לומר שלושה דברים אלו. וכן המארחים יהודים שאינם שומרי מצוות כראוי, ישתדלו לכל הפחות לבאר להם שלושה דברים אלו (עיין לעיל טו, ט).

יט - מנהגי אמירת ההגדה

כאמור, אין נוהגים לומר את ההגדה בהסבה, משום שצריך לאומרה מתוך כובד ראש ויראת שמים (מ"ב תעג, עא, עפ"י השל"ה). אמנם בתוך הרצינות של אמירת ההגדה יש חדווה ושמחה, על שבחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו (עי' כה"ח תעג, קנב).

וכבר למדנו שבמשך כל אמירת ההגדה צריכה המצה להיות מגולה, כדרשת חז"ל על הפסוק: "לחם עוני", לחם שעונים עליו דברים הרבה (פסחים קטו, ב). וזה יסוד המצווה לאכול מצה בליל הסדר, כדי להמחיש את סיפור היציאה ממצרים.

אלא שבעת שמגביהים את כוס היין באמירת הפרקים: "והיא שעמדה", "לפיכך אנחנו חייבים להודות", ובברכת הגאולה שלפני שתיית הכוס השנייה, יש לכסות את המצות. מפני

שהמצה חשובה מהיין, ולכן בכל עת שאוחזים בכוס היין ומקדימים אותה על פני המצה, יש לכסות את המצה (שו"ע תעג, ז, מ"ב עג). וזו גם הסיבה לכיסוי הלחם בעת הקידוש על היין בכל שבת ויום טוב.

כשאומרים "מצה זו שאנו אוכלים" ראש המסובים מגביה את המצה להראותה לכל המסובים, כדי לחבב עליהם את המצווה. וכשאומרים "מרור זה שאנו אוכלים" - מגביה את המרור. אבל כשאומרים "פסח זה" אין מגביהים את הזרוע, מפני שאין הוא מבשר קרבן הפסח אלא רק זכר לפסח, ואם יגביה את הזרוע יראה כמי שעושה קודשים בחוץ (פסחים קטז, ב; שו"ע תעג, ז).

נהגו לזרוק מעט יין מן הכוס באמירת 'דם' 'ואש' 'ותימרות עשן', וכן באמירת 'דצ"ד' 'עד"ש' 'באח"ב', ובאמירת עשר המכות. סך הכל שש עשרה פעמים. יש נוהגים להטיף את היין באצבע, ויש נוהגים לשפוך מעט מהכוס לכלי שבור (רמ"א תעג, ז; שעה"צ פא; כה"ח קסג-קסד). ביין של שמיטה הורה מרן הרב קוק שלא להטיף מהיין. (נ"א שמצווה לשתותו, ולכן אין להימנע מלקחתו לארבע כוסות).

כ - מצוות אמירת ההלל בליל הסדר

בזמן שבית המקדש היה קיים היו אומרים הלל בעת הקרבת קרבן הפסח, וכן היו אומרים הלל בעת אכילתו (פסחים צה, א). ועיקר אמירת ההלל בליל פסח הוא כדי לומר שירה, שכל יהודי צריך לראות את עצמו בליל פסח כאילו הוא עצמו יצא ממצרים, וממילא צריך לשיר ולהודות לה' על גאולתו. ובזה יחודו של הלל

זה, שבכל החגים אנו אומרים הלל לשם שבח והודיה, ואילו בליל פסח אומרים אותו כשירה (שם צה, ב).

ותיקנו חכמים לומר חציו לפני הסעודה וחציו לאחר הסעודה, כדי שקרבן הפסח יאכל בתוך אמירתו. וגם כיום שאין אנו זוכים לאכול קרבן פסח, אכילת המצה היא במקום אכילת קרבן הפסח (מהר"ל גבורות ה' סו"פ סב). בנוסף לכך, בחציו הראשון אומרים את הפרק "בצאת ישראל ממצרים" (תהלים קיד), והרי זה המשך לסיפור ההגדה, ולכן בסופו אומרים את הברכה על הגאולה ממצרים. ואילו חציו השני הנאמר אחר הסעודה הוא שיר כללי על כל הגאולות שהיו ושעתידות להיות (לבוש).

ועוד טעם לחלוקת ההלל, שעל ידי כך אנו שותים את כל ארבע הכוסות בהידור תוך אמירת שירה. את הכוס הראשונה אנו שותים על הקידוש, השניה על חציו הראשון של ההלל, השלישית על ברכת המזון, והרביעית על חציו השני של ההלל (המנהיג צ').¹⁷

נחלקו הראשונים בשאלה, האם צריך לברך על אמירת ההלל בליל הסדר, ודעות רבות נאמרו: יש אומרים לברך פעמיים, לפני אמירת כל חצי הלל, ויש אומרים לברך פעם אחת. ונחלקו גם לגבי נוסח הברכה, אם לומר "לקרוא" או "לגמור". ויש אומרים שאין לברך כלל על ההלל שבלייל הסדר, או מפני שחולקים אותו לשניים, ובאופן זה אין לברך על אמירת ההלל (רא"ש), או מפני שכבר ברכו על ההלל שאמרו בבית הכנסת (רשב"א), או מפני שהלל

17. אמירת חציו הראשון של ההלל לפני הסעודה מובאת במשנה פסחים קטז, ב, ושם קיז, א, מבוארת מצוות אמירת הלל על הניסים. ועיין במבוא להגדה תורה שלמה פרק כ"ז בסיכום הדעות הסוברות שצריך לברך על ההלל והסוברות שלא לברך. ובכה"ח תעג, קס-קסא, ועיין עוד בס' הסדר הערוך פרקים קג-קה.

זה בחינת שירה, ואין צריך לברך עליו (רב האי גאון). למעשה, המנהג שלא לברך על ההלל שאומרים בליל הסדר, ויש מבארים שהברכה על הגאולה עולה גם על ההלל.¹⁷

בכל השנה אומרים הלל בעמידה, מפני שהוא עדות לשבחו של מקום, ועדות נאמרת בעמידה. אבל בליל הסדר לא הטריחו לומר את ההלל בעמידה, מפני שכל מעשי לילה זה דרך חירות (ב"י או"ח תכב, ז). ומכל מקום כפי שלמדנו אין לקרוא את ההגדה בהסבה כשהוא מוטה על צידו, אלא בכובד ראש (של"ה).

נוהגים לקרוא את ההלל בקול רם, בשירה ונעימה (כה"ח תפ, ג).

כא - כוס שנייה - לשו"ע לא יברך לפניו ולרמ"א יברך

המחלוקת המעשית והמשמעותית היחידה שבין מנהגי העדות השונות בדיני ליל הסדר היא בשאלת ברכת "בורא פרי הגפן" לפני שתיית הכוס השנייה והרביעית.

לדעת הרבה ראשונים צריך לברך "בורא פרי הגפן" לפני שתיית כל אחת מארבע הכוסות, ואף שאין מסיחים את הדעת בין שתיית כוס אחת לחברתה, הואיל וכל אחת מהן מצווה בפני עצמה, נקבעה לכל אחת ברכה. וכן דעת רב נטרונאי גאון ורב עמרם גאון והרי"ף והרמב"ם, וכך פסקו הרמ"א ומהרי"ץ (מגדולי רבני תימן) שעל פיהם נוהגים האשכנזים והתימנים הנוהגים על פי הרמב"ם.

אבל דעת הרא"ש, שיש לברך "בורא פרי הגפן" על הכוס הראשונה והשלישית בלבד. שהואיל ואין היסח דעת בין שתיית

הכוס הראשונה לשנייה, ברכת הראשונה פוטרת את השנייה. ועל הכוס השלישית מברכים, מפני שהיא כוס של ברכת המזון. וכמו בכל סעודה, מברכים על הכוס ששתיים אחר ברכת המזון, למרות שכבר ברכו על היין בסעודה, וזאת מפני שברכת המזון מהווה ברכה אחרונה ליין ששתו בסעודה, ולכן צריך לברך שוב "בורא פרי הגפן" על הכוס של ברכת המזון. והברכה על הכוס השלישית פוטרת גם את הכוס הרביעית. וכן דעת רבנו יונה והרשב"א, וכן פסק בעל השולחן ערוך, וכן נוהגים הספרדים.

גם לגבי ברכה אחרונה על היין יש דעות בראשונים, אולם למעשה מוסכם שאין לברך אחר שתיית כל כוס וכוס ברכה אחרונה, אלא ברכת המזון עולה על היין ששתו בשתי הכוסות הראשונות, ולאחר שתיית הכוס הרביעית מברכים מעין שלוש - "על הגפן ועל פרי הגפן", וברכה זו עולה על מה ששתו בכוס השלישית והרביעית.¹⁸

18. כאן המקום להוסיף שנוהגים להאריך באמירת ההגדה, ואפילו אם הדבר יארך יותר מ-72 דקות שהוא זמן עיכול הנחשב כזמן הפסק, ששוב אי אפשר לברך ברכה אחרונה על מה שאכל. ואם כן לכאורה אם ישהה באמירת ההגדה יותר מ-72 דקות לא תחול ברכת המזון על הכוס הראשונה, ונמצא שלא ברך ברכה אחרונה על הכוס הראשונה. ועוד, שלדעת המ"א קפד, ט, אם שהה זמן כזה בין השתייה הראשונה לשנייה, חייב לחזור ולברך לפני שישתה שוב, וקשה על מנהג השו"ע שלא לברך "בורא פרי הגפן" על הכוס השנייה כי נפטרים בברכה שעל הכוס הראשונה. ועוד קשה לפי דעת הרשב"ם הסובר שברכת "בורא פרי האדמה" שעל הכרפס פוטרת את המרור שאוכלים בסעודה, ואם יש הפסקה, הברכה על הכרפס לא תועיל, והשו"ע חושש לדעת הרשב"ם כמובא בשו"ע תעג, ו. ועוד, שאולי השהייה בין הכוס הראשונה שהיא הקידוש לסעודה מהווה הפסק, ושוב אין הקידוש נחשב במקום הסעודה. ואכן מחמת סיבות אלו, היו שכתבו שטוב להזדרז לומר את ההגדה בפחות משיעור 72 דקות. עיין בסידור פסח כהלכתו פ"ג ט'. אולם למעשה רבים נוהגים להדר ולהאריך באמירת ההגדה יותר מ-72 דקות. ועיין בזה במקראי קודש פסח ח"ב סי' ל', והל' חג בחג כ', ה, ושו"ת חזו"ע סי' י"א, שבארו עניין זה על פי סברות שונות, כגון, שאם הברכה האחרונה חלה על הכוס הרביעית, ממילא גם

מצוות אכילת מצה ומרור

כב - מצוות אכילת מצה

מצווה מהתורה לאכול בליל ט"ו בניסן מצה, שנאמר (שמות יב, יח): "בֶּעֶרְבַּ תֹּאכְלוּ מִצֶּת". ומצה זו צריכה להיות שמורה, שנאמר (שמות יב, יז): "וַיִּשְׁמְרֵתֶם אֶת הַמִּצּוֹת", ויש אומרים שצריכה להעשות דווקא ביד לשם מצת מצווה (עיין לעיל יב, ד). והאוכל מצה גזולה לא יצא ידי חובה (שו"ע תנד, ד). ולכן טוב לשלם עבור המצות לפני הפסח, או לפחות להסכים במפורש עם המוכר שהוא מקנה לו את המצות למרות שעדיין לא שילם עבורן, שאם המוכר לא הסכים לתת לו בהקפה אינו יכול לצאת בהן ידי חובה (מ"ב תנד, טו).¹⁹ וכיוון שאכל כזית מצה שמורה קיים המצווה מהתורה, שכל שיעורי אכילה שבתורה שיעורם בכזית.

עולה על הכוס הראשונה. ונראה לענ"ד שכל דיני הפסק חלים רק כאשר עוסקים בדברים אחרים (אף כשאין היסח דעת), אבל כאן אין עוסקים בדברים אחרים, אלא בענייני הסדר וההגדה, וכיוון שמוזגים מיד בתחילת ההגדה את הכוס השנייה, אין כלל הפסק בין הכוס הראשונה לשנייה, וכל ההתעכבות באמירת ההגדה קשורה לכוס השנייה שעליה אומרים את ההגדה. ואין בזה הפסק בין הקידוש לסעודה, שכל ההגדה היא מצרכי סעודת ליל הסדר, שבליל זה אוכלים מצה שעונים עליה דברים הרבה. וכן לגבי המרור, כל עניין ההגדה קשור לאכילת המרור, ולכן אין הזמן של אמירת ההגדה נחשב להפסק בין אכילת הכרפס לאכילת המרור.

19. ויש מהדרים שבעל הבית יקנה את המצות עבור האורחים ובני ביתו הגדולים, כדי שהמצות תהיינה שלהם. עיין בסידור פסח כהלכתו ח"ב ח, ג. מ"מ למעשה כל שאוכל

ומדברי חכמים מוסיפים ואוכלים עוד כשיעור שלושה זיתים מצה. באכילה הראשונה שאחר ברכות "המוציא" ו"על אכילת מצה" אוכלים לכתחילה שיעור כשני זיתים, כזית אחד מהמצה העליונה לברכת "המוציא", וכזית אחד מהמצה האמצעית החצויה לברכת "אכילת מצה". אח"כ אוכלים עוד כזית ב'כורך' עם המרור, ובסוף הסעודה אוכלים כזית נוסף ל'אפיקומן' ויש אומרים שטוב לאכול ל'אפיקומן' כשיעור שני זיתים).

לפני שנבאר בפירוט מהו שיעור כזית, נבאר את ההלכה למעשה: מוסכם ששיעור כזית הוא כשליש מצת מכונה, וכגודל זה במצת יד. אם כן מיד לאחר ברכות "המוציא" ו"על אכילת מצה" אוכלים כשני שליש מצת מכונה. ולאכילת 'כורך' אוכלים כשליש מצת מכונה, וכן לאכילת ה'אפיקומן' אוכלים כשליש מצת מכונה (והרוצים להדר לאכול שני זיתים, יכולים להסתפק לשם כך בחצי מצה).

ואוכלים את הכזית מצה ברציפות, ואם הפסיק באכילתו עד שאכילת הכזית ארכה יותר מזמן "אכילת פרס" לא יצא. בהמשך נבאר מהו בדיוק זמן "אכילת פרס", ועתה נציין שכל מי שיאכל את המצה ברציפות, בודאי קיים את המצווה, ואין צורך להסתכל לשם כך בשעון. שרק אם שהה כמה דקות באמצע אכילתו יתכן שמשך אכילתו ארך יותר משיעור "אכילת פרס".

ברשותו של בעל הבית יצא ידי חובתו, ואף שלא עשה פעולת קנייה, אין צורך בזה, שגם במצה שאולה יוצאים כמבואר במ"ב תנד, טו.

כג - חשבון שיעור כזית לקיום המצווה מהתורה

בעקבות הגלויות נתעורר ספק מהו שיעור כזית, לדעת הרמב"ם הוא מעט פחות מנפח שליש ביצה, ולדעת בעלי התוספות הוא כשיעור נפח מחצית הביצה. וכיוון שאיננו יכולים להכריע בין הדעות, נוהגים להחמיר כשיטת התוספות ששיעור כזית הוא כנפח מחצית הביצה. וחישבו נפח מחצית הביצה ויצא שהוא כשליש מצת מכונה, וכגודל זה גם במצות יד קשות, שעוביין דומה לעובי מצת מכונה.

וכל זה לפי החשבון המקובל על כל חכמי הספרדים ורוב חכמי אשכנז. אולם אחד מגדולי האחרונים האשכנזים, בעל ה"נודע-ביהודה", מתוך חשבונות שחישב, הסיק שהביצים שלנו נתקטנו מאוד וכיום נפחם כמחצית מנפח הביצים שהיו בזמן חז"ל, וממילא שיעור כזית אינו מחצית ביצה שלנו אלא כשיעור ביצה שלמה שלנו. והסכים לחשבונו בעל "חזון-איש". יוצא אם כן ששיעור "חזון איש", כדי לקיים את המצווה מהתורה צריך לאכול מצה בשיעור נפח ביצה. ואף שבדרך כלל נוהגים לפסוק כשיעור המקובל ולא להתחשב בשיעור "חזון-איש", מכל מקום לגבי מצוות אכילת מצה, שהיא מצווה מהתורה, ראוי לכתחילה לצאת ידי כל השיטות ולאכול בתחילה כזית מצה לפי שיעור "חזון-איש", וזה יוצא כשיעור שני שליש מצה.

אלא שאין בזה כל כך חומרה, הואיל וממילא מנהגנו לאכול מיד בתחילה שיעור שני זיתים, אחד בשביל ברכת "המוציא" ואחד בשביל ברכת "אכילת מצה" (שו"ע תעה, א), יוצא אם כן שבאותה אכילה של שני זיתים יש שיעור כזית לשיעור הגדול של "חזון איש", וקיימנו את המצווה מהתורה לכל הדעות.

ומי שקשה לו לאכול שני שליש מצת מכונה, יכול לאכול שליש מצה, שכן לפי השיעור המקובל יש בשליש מצה שיעור כזית, ואף יברך לפני אכילתו "על אכילת מצה". שכל כך חזק ומבוסס המנהג כשיעור המקובל - עד שאין זה נחשב ספק הגורם לביטול הברכה.²⁰

20. סוגיה זו ארוכה וזו תמציתה: בשו"ע תפן, א, כתב לעניין אכילת מצה כדעת התוס' שכזית הוא כחצי ביצה. ובשו"ע הרב תפן, א, כתב שלעניין מצוות דאורייתא צריך להחמיר כתוס', ובמצוות דרבנן, כעירוב, מקילים כרמב"ם שכזית הוא מעט פחות משליש ביצה. וכן בכל מקום שצריך לברך, כגון בברכה אחרונה על אכילת כזית, יש להחמיר כתוס', שספק ברכות להקל. ולכתחילה אין להכנס לספק, ויאכל או פחות משליש ביצה ואז לכו"ע לא יתחייב בברכה אחרונה, או יותר מחצי ביצה ואז לכו"ע יתחייב בברכה אחרונה. ואם כן לגבי הכזית מצה, צריך להחמיר כתוס'. וכן לגבי אכילת מרור, הואיל ומברכים עליו. ואילו לגבי הכזית 'כורך' והכזית 'לאפיקומן' אפשר להקל כרמב"ם. וכ"כ במ"ב תפן, א. ועוד עיין ביחו"ד א, טז, שסיכם השיטות.

ושיטת ה"נודע ביהודה" נתבארה בבאור הלכה לסי' רעא, יג. וכתב במ"ב תפן, א, עפ"י השערי תשובה, שבמצוות דאורייתא ראוי להחמיר כ"נודע ביהודה", וכן במצוות שישודם מדאורייתא כקידוש. אבל במצוות דרבנן כארבע כוסות אין להחמיר כ"נודע ביהודה". ואף לעניין ברכה אחרונה כתב במ"ב שם שאין צריך לחשוש לדעת ה"נודע ביהודה" אלא יברך אחר שאכל שיעור חצי ביצה, כתוס'. ומנהג הספרדים שלא לחוש כלל לשיטת ה"נודע ביהודה", מפני שמסורת השיעורים נמשכה בארצות הסמוכות לארץ ישראל בלא הפסקה, ובכל עת שחישבו את השיעורים יצאה אותה תוצאה.

עוד צריך לדעת שיש שתי דעות בשיטת ה"נודע ביהודה" הסובר ששיעור כזית לפי התוס' הוא כשיעור ביצה שלנו, לדעת המ"ב הכוונה ביצה עם קליפתה וחלל האויר שבה, ולחזו"א בלי קליפתה. ההפרש כעשרה אחוזים.

וצריך לדעת שכל השיעורים הללו נמדדים בנפח, ורק כאשר יש חללים גדולים צריך למעכס, אבל את המרקם הטבעי של המאכל אין צריכים למעך. ולכן פעמים ששיעור כזית שוקל יותר ופעמים פחות, הכל תלוי בדחיסות המאכל, וכ"כ במ"ב תפן, ג.

ולפי המדידות, (על פי המובא בס' סידור פסח כהלכתו ח"ב ח, ד), יצא ששיעור כזית לפי התוס', שהוא כחצי ביצה שלנו, לכל היותר כשליש מצת מכונה. ואם כן, אם נכפיל את השיעורים לפי שיטת ה"נודע ביהודה" לפי הסברו המחמיר של המ"ב, שזה צריך לצאת ביצה שלמה עם קליפתה, יצא שיעורו קרוב לשני שליש מצת מכונה. ובאמת לשיטת ה"חזון איש" יתכן שמספיק לאכול כחצי מצת מכונה, ויש שמדדו לפי שיטתו וצריך

כד - מנהג הספרדים בשיעור כזית

מנהג הספרדים שלא לחשוש כלל לשיטת ה"נודע ביהודה" ו"החזון איש", מפני שמסורת השיעורים עברה באופן מסודר מדור לדור בלא שינויים, ואף במצוות מהתורה אין חוששים לשיטת ה"חזון איש". לפי זה שיעור נפח כזית לכל היותר כשליש מצת מכונה (לפי החישוב שכזית הוא כמחצית ביצה, כתוס').

אלא שכל זה נכון אם הולכים אחר הנפח, אבל למעשה מנהג רוב הספרדים למדוד את השיעורים לפי משקל, מפני שקשה בכל מאכל ומאכל לחשב את נפחו כדי לדעת אם צריך לברך אחריו ברכה אחרונה, שיש מאכלים ארוכים וצרים, ויש עגולים, ויש מרובעים, ויש מאכלים שיש בתוכם חללים שאינם נחשבים לשיעור נפח, וכדי לחשב את השיעורים בקלות נהגו למדוד את

לאכול מעט יותר מחצי מצת מכונה. מכל מקום האוכל כשני שלישי מצת מכונה לכל החשבוניות יצא על פי השיעור המחמיר ביותר (משקל מצת מכונה כשלושים ושלושה גרם). ועיין בספר סידור פסח כהלכתו ח"ב ח, ד, שפרט את החישובים למעשה. <

ואוכלים שיעור שני זיתים אחר הברכות, כפי שכתב בשו"ע תעה, א, עפ"י הרא"ש והמרדכי, כזית אחד מהמצה העליונה השלמה לברכת "המוציא", ואחד מהמצה האמצעית החצויה לברכה "על אכילת מצה". ואמנם בבא"ה תמה על כך, ששאר הראשונים לא הזכירו הדין שצריך לאכול אחר הברכות שני זיתים. מ"מ כך נוהגים עפ"י מה שנפסק בשו"ע. אלא שודאי אין צריך להחמיר בשיעור שני זיתים אלו, ולכן אם אכל שיעור כזית לפי ה"נודע ביהודה" כבר יש שם שני זיתים לפי השיעור המקובל לתוס', ויותר משלושה זיתים לרמב"ם.

ומי שקשה לו לאכול שיעור שני שלישי מצת מכונה, יכול לאכול כשליש מצת מכונה, ואף לברך עליה "על אכילת מצה". שכבר למדנו שהעיקר כשיעור המקובל, ואפילו לעניין ברכה אחרונה אין חוששים לשיעור "חזון איש" (זולת תלמידי החזון איש). ולעניין שצריך לאכול שני זיתים אחר הברכות, כבר למדנו שאין הדין מוסכם על כל הראשונים, וגם בשליש מצת מכונה יש כפי הנראה שני זיתים לפי הרמב"ם. ואם כן יקח כשליש מצה - חלק מהמצה השלמה העליונה וחלק מהמצה האמצעית החצויה.

השיעורים על פי משקל מים, ויצא שמשקל כזית (היינו כמחצית ביצה) כעשרים ותשעה גרם. וכדי לאכול מצה במשקל זה צריכים לאכול קרוב למצת מכונה שלמה. כלומר אם מחשבים שיעור כזית מצה לפי משקל, יוצא שיעורו קרוב לפי שלושה משיעורו לפי נפח.

ואם כן, בליל הסדר צריכים לאכול ארבע מצות מכונה, שתיים אחרי הברכות, ואחת ליכורך', ועוד אחת ל'אפיקומן' (ויש מחמירים לאכול ל'אפיקומן' שתי מצות).

אולם מעיקר הדין ברור שכל השיעורים עוסקים בנפח ולא במשקל, ולכן גם ספרדים המתקשים לאכול שיעור גדול כל כך, יכולים לאכול שיעור כזית על פי נפח, שהוא כשליש מצת מכונה. וכן הורו למעשה כמה מגדולי הרבנים זכרם לברכה, הרב בן ציון אבא שאול, והרב שלום משאש. וכיוון שחומרת המצה לפי משקל מעוררת בצדק קושי ותמיהה גדולה בקרב רבים מהמסובים, אפשר להורות לכל ישראל, ספרדים ואשכנזים, ששיעור כזית הוא כשליש מצת מכונה.²¹

21. דעת הראשונים רובם ככולם שכתבו למדוד את השיעורים בנפח, וכן פסק למעשה ביחוד ד', נה, לענין שיעור חלה. ועיין בקונטרס 'שיעור כזית' שבסוף ספר מקראי קודש לרב הררי, חלק ד', וחלק ו, ג, ושם הרחיב בהבאת המקורות שעיקר השיעורים נאמרו בנפח. אלא שנהגו אחרוני הספרדים לחשבו במשקל, וכ"כ החיד"א במחב"ר קסח, ו, ועוד אחרונים, והביאם בכה"ח קסח, מה-מו, ובסי' תפז, א' וג'. וכן הורו הגרע"י והגר"מ אליהו. ויש שהעלה סברה שמן הדין צריך למדוד במשקל, כי אולי הכוונה בנפח של מאכל דחוס, וכל מאכל שידחסו לגמרי, שיעור כזית שלו יהיה כמשקל מים. אמנם למעשה ברור שהטעם לחישוב על פי משקל, כי כך קל יותר לחשב בלא ספקות. ולכן, גם ספרדי שרגיל למדוד לפי משקל, אם קשה לו לאכול שיעור כזית לפי משקל, יכול לצאת בשיעור כזית לפי נפח. ודעת הרב בן ציון אבא שאול והרב שלום משאש, שלכתחילה מחשבים לפי נפח.

עוד נוסף, שכיוון שנהגים לאכול בתחילה שני זיתים, ממילא יוצא שאוכלים כשני שלישי מצת מכונה, ואף אם מחשבים לפי משקל יש בזה שיעור כזית לשיטת הרמב"ם.

כה - שיעור אכילת פרס

אחר שלמדנו שלכל מצוות אכילה שבתורה יש שיעור - כזית, שאם לא אכלו לא קיים את המצווה, צריך להוסיף שהאכילה נחשבת לאכילה אחת בתנאי שנעשתה תוך פרק זמן של "אכילת פרס", אבל אם אכל כשיעור חצי זית ולאחר עשר דקות אכל עוד חצי זית, נחשב כאילו אכל חצי זית בלבד, ולא קיים את המצווה (שו"ע תעה, ו).

פרס הוא חצי בלשון ארמית, והכוונה כאן לחצי ככר. בעבר היו רגילים לאפות ככר לחם שהספיק לאדם אחד ליום, וכיוון שהיו רגילים לאכול בכל יום שתי ארוחות, נמצא שיעור הלחם שהיו אוכלים בארוחה אחת הוא פרס, היינו חצי ככר.

ושוב בעקבות הגלויות נחלקו הפוסקים בשיעורו: לדעת הרמב"ם נפח פרס הוא שלוש ביצים, ולדעת רש"י ארבע ביצים. וכמה מגדולי האחרונים ניסו לשער כמה דקות אורכת אכילת שיעור פרס, ונאמרו בזה דעות רבות. יש אומרים תשע דקות (חתם סופר), ויש אומרים שבע דקות וחצי (ערוך לנר), יש אומרים שבע דקות, ויש אומרים שש דקות, ויש אומרים חמש דקות, ויש אומרים ארבע דקות (ר' חיים נאה וכה"ח).

עוד אציין שגם בשיעור כזית המדויק לפי משקל יש אומרים שהוא 27 גרם, וי"א 28, וי"א 29. ואין צורך להכנס לזה, שהעיקר כנפח, ובחשבון שליש מצה נלקחו כל הספקות. ועיין בסידור פסח כהלכתו ח"ב ח, ד, שחישב גם את ההבדלים בין מצת מכונה למצת יד במשקל, שמצת יד בדרך כלל דחוסה מעט יותר. ולא נכנסתי לזה כי השיעור לפי נפח, ועובי מצת יד קשה כעובי מצת מכונה. ולכן מצת יד כגודל שליש מצת מכונה היא כזית לשיעור המקובל, וכגודל שני שליש מצת מכונה היא שיעור כזית ל"נודע ביהודה" עפ"י הדעה המחמירה ביותר, שהיא אף יותר משיעור "חזון איש".

אלא שכל זה נוגע רק לעניין מצב של בדיעבד, כי לכתחילה צריך לאכול את המצה ברציפות, וכל שאכל את המצה ברציפות בודאי יצא ידי חובתו. ואין שום צורך להסתכל על השעון בעת אכילת המצה כדי לחשב אם הספיק לאכול כזית בתוך שיעור אכילת פרס, כי כל אדם רגיל שאכל בנחת בלא להפסיק בדברים אחרים ודאי הספיק. ואפילו מי שרגיל לאכול לאט, ברור שאם לא הפסיק בדברים אחרים, אכל כזית בתוך שיעור אכילת פרס. שהרי שיעור אכילת פרס גדול בערך פי שמונה או פי תשעה משיעור כזית, ולא יתכן שמי שאכל כזית ברציפות לא הספיק לאוכלו בתוך זמן שהיה יכול לאכול שיעור שכפול ממנו פי שמונה או תשעה.²²

22. כפי שלמדנו לרש"י שיעור פרס ארבע ביצים, ועל פי תוס' שיעור כזית מחצית ביצה, נמצא שבפרס יש שיעור שמונה זיתים. ולרמב"ם שיעור פרס שלוש ביצים, ובכל ביצה יותר משלושה זיתים, נמצא שבפרס יותר מתשעה זיתים. (ואם נצרף שיטת רש"י ורמב"ם יצא בפרס יותר משנים עשר זיתים. ואם נצרף שיטת תוס' ורמב"ם יצא בפרס ששה זיתים).

ואמנם יש שמדדו ומצאו שלא הצליחו לאכול כזית בכדי אכילת פרס, אלא שכך יצא להם מפני שצרפו שני חשבונות שסותרים זה את זה, שאת הכזית החשיבו לפי החשבון הגדול ביותר, היינו לפי משקל על פי שיעור חזו"א, ומנגד במדידת אכילת פרס הלכו לפי השיעור הקטן ביותר, היינו בנפח לפי שיטת הרמב"ם שהוא שלוש ביצים. ואלו חשבונות שסותרים זה את זה, שהכזית לפי המשקל הוא כ- 50 גרם, ואילו נפח מצות כשיעור שלוש ביצים הוא כ- 54 גרם. וכיוון שהמצה קשה ללעיסה, ושיעור אכילת פרס נמדד לפי משך זמן אכילת לחם שקל ללועסו ולבולעו, לא הצליחו להספיק לגמור את אותו 'כזית'. ולמנהג הספרדים שאוכלים שני זיתים בתחילה על פי משקל, צריך לאכול כ- 58 גרם לשני הזיתים הראשונים, בתוך זמן אכילת שלוש ביצים, שמשקלם כאמור כ- 54 גרם, וזה ודאי בלתי אפשרי באכילה רגילה. אלא שצריך לחשב את שיעור הכזית ואכילת הפרס לפי אותו חישוב, שאם מחמירים בגודל הכזית לפי משקל צריך גם להגדיל את חשבון הביצים לפי משקל, וממילא משך זמן אכילת פרס צריך להיות כרבע שעה ויותר. ולכן, כל מי שאוכל בנחת, בלא להפסיק או להתעצל במיוחד באכילתו, ודאי הספיק לאכול כזית בכדי שיעור אכילת פרס, ולכן אין צורך להסתכל כלל בשעון.

כו - סדר אכילת המצה

נוטלים ידיים בברכה, ועורך הסדר מגביה את שלוש המצות שלפניו, וכיוון שהעליונה והתחתונה שלמות, יש לו לחם משנה, ומברך "המוציא לחם מן הארץ". לאחר סיום הברכה ישמיט את המצה התחתונה מידו, כדי שישארו בידיו המצה העליונה השלמה והאמצעית החצויה, שמבטאת את ה"לחם-עוני", ומברך "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על אכילת מצה". ולוקח מהעליונה השלמה כזית, ומהאמצעית כזית, ואוכלם ביחד.

וכשיש שם הרבה מוזמנים, טוב לצרף למצה התחתונה עוד מצות, כדי שיוכל לחלק מהן לכל המסובים. ואחר שגמר לחלק מהמצה האמצעית החצויה, שוב אינו צריך לתת לשאר המסובים שני זיתים, אלא זית אחד בלבד. שרק כאשר הוא מחלק מהמצה האמצעית צריך לתת כזית מהמצה החצויה וכזית מהשלמה, אבל כשגמר את המצה החצויה, יתן לכל אחד כזית אחד בלבד. אלא שכבר למדנו, שכדי לצאת ידי הדעה הסוברת שנתקטנו השיעורים טוב שיתן לכל אחד מצה בגודל של שני שליש מצת מכונה, ואין הבדל אם יתן אותה ממצה אחת או מצירוף של שתי מצות.

ומכל מקום אם אכל והפסיק בתוך אכילתו, ולא גמר שליש מצה בתוך שיעור ארבע דקות, ראוי להחמיר ולחזור לאוכלו. ואף שלפי הסברה, כיוון ששיעור אכילת פרס נקבע על פי ממוצע האנשים, כיוון שמצינו שיעורים שונים, היה מקום לומר ששיעור אכילת פרס הוא כשיעור הממוצע שבשיעורי האחרונים, כשש עד שבע דקות. אולם כיוון שמדובר במצווה דאורייתא, ראוי להחמיר ככל השיטות.

עוד נציין, כי לדעת המנחת חינוך, ושו"ת תורת חסד או"ח לב, מודדים אכילת פרס בכל מאכל ומאכל לפי קלות או קושי אכילתו, לפי זה שיעור אכילת פרס במצה צריך להיות ארוך יותר, מפני שקשה ללועסה ולבולעה. אולם רוב הפוסקים שקבעו שיעור באכילת פרס הבינו שהוא שיעור קבוע הנמדד לפי אכילת לחם רגיל.

וטוב שעורך הסדר יטעם תחילה מעט מהמצה, כדי שלא להפסיק בין הברכה לאכילה, ואח"כ יחלק את המצות לכולם, וכשיגמור לחלק, יסב ויאכל שיעור שני זיתים לשם מצווה.

למנהג הספרדים, כמו בכל השנה, טובל העורך את המצה במלח לפני שיחלק למסובים. ולמנהג אשכנזים אין טובלים את המצה במלח, מפני שכך המצה נראית יותר לחם עוני (שו"ע תעה, א).

יש שנהגו לתת לפני כל אחד מהמסובים שלוש מצות, וכך כל אחד יוכל לקחת לעצמו כזית מהשלמה וכזית מהחצויה, ולא יצטרכו העורך והמסובים להמתין בין הברכה לאכילה עד שיתנו להם את המצה. והמנהג הרווח שעורך הסדר מחלק לכולם, שיש הידור בכך שכולם אוכלים ביחד מברכתו של העורך. ויש נוהגים שאם יש שם כמה בעלי משפחות, שמניחים לפני כל בעל משפחה שלוש מצות, והוא מחלק את המצה לבני משפחתו. וכל אחד רשאי להחזיק במנהגו.

ויאכלו בהסבה, ויכוונו לקיים מצוות התורה, ויזכרו שהמצה זכר למצות שאכלו אבותינו כשיצאו ממצרים לחירות.

כז - מצוות אכילת מרור

מן התורה מצוות אכילת מרור בליל ט"ו בניסן תלויה באכילת קרבן הפסח, שנאמר (במדבר ט, יא): "על מצות ומרורים יאכלוהו". וכיוון שאין אנו יכולים להקריב בזמן הזה קרבן פסח, מצוות אכילת מרור כיום מדברי חכמים (פסחים קכ, א). וטובלים את המרור בחרוסת, כדי לבטל את הארס שבמרור, ומנערים את

כל החרוסת שדבקה בו, שאין לאכול חרוסת עם המרור (שו"ע תעה, א; מ"ב יג; כה"ח כג). ומברכים: "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על אכילת מרור", ואוכלים כזית מרור.

ואמרו חכמים שחמישה מיני מרור הם: חזרת (חסה), תמכא, חרחבינא, עולשין ומרור. וכיום אנו מכירים שני מינים מהם, החזרת היא החסה, ותמכא קרוי כיום חריין, ויש קוראים אותו חזרת. ואמרו חכמים שהמין המהודר ביותר למרור הוא החסה, ואף שמו רומז לכך שה' יתברך חס עלינו. ועוד אמרו, ששיעבוד מצרים נמשל למרור, מה מרור תחילתו רך וסופו קשה, שבתחילה קלח החסה רך ובסוף נעשה קשה, כך השיעבוד התחיל ברכות ולאט לאט הפך להיות קשה ומר יותר (פסחים לט, א).

והיו כמה אחרונים שפקפקו שמא אין יוצאים ידי חובת מרור בחסה שלנו, מפני שאין בה כלל מרירות. ולדעת ה"חזון איש" אפשר לצאת בחסה רק לאחר שנעשתה מרה במקצת. אולם למעשה דעת הפוסקים שאפשר לצאת בחסה גם כשאין בה מרירות, שכך היה השעבוד, בתחילה שעבדום בשפה רכה ושילמו להם שכר על עבודתם, ולאט לאט החמירו השעבוד עד שהיה מר כלענה. וכן אמרו בירושלמי (פ"ב ה"ה) שהחסה מתוקה בתחילה ואח"כ נעשית מרה. וכך המנהג בכל ישראל להדר לאכול חסה למרור, שאין צריך שהמרור יהיה מר בעת אכילתו אלא צריך שיהיה ממין שלבסוף נעשה מר. ויש מערבים עם החסה מעט חריין כדי להרגיש מעט מרירות באכילתו.²³

23. דברי החזו"א באו"ח סי' קכד לפסחים לט, א. והרידב"ז כתב שאולי החסה אינה מרור כלל. אבל דעת רוב הפוסקים שהחסה היא המרור המשובח ביותר, שכן הגמ' דרשה רמזים בשמו, ובטבעו הוא רומז לשיעבוד שהתחיל ברכות ומתיקות, וכ"כ מהר"ם חלאוה

וכיוון שמצויים בחסה תולעים, יש לנקותה ולבודקה היטב בערב פסח. כיום נמצאו שיטות לגידול חסה בלא תולעים, וטוב לקנות חסה כזו, כדי לצאת מחשש איסור אכילת תולעים.

יש לאכול מן המרור שיעור נפח כזית, שהוא כנפח מחצית הביצה, ואפשר לשערו בעיניים. וכפי שלמדנו יש שנוהגים למדוד שיעור כזית במשקל, ועולה לכעשרים ותשעה גרם, ובחסה אין כל כך פער בין חשבון המשקל לחשבון הנפח.

כח - כורך

אחר אכילת המרור, כורכים כזית מרור בתוך כזית מצה, טובלים אותו בחרוסת, ויש שגם בזה מנערים מהמרור את כל החרוסת שדבקה בו (מ"ב תעה, יט), ויש שאין מסירים את החרוסת

והתשב"ץ, וכן נפסק בשו"ע תעג, ה, וכ"כ הפרי"ח תעב, ה, ושו"ע הרב תעב, ל. ועוד שלדעת הראב"י והגה"מ, וכ"כ הטור ושו"ע, כל הכתוב בתחילה במשנה עדיף למצוות מרור, ואם כן החסה (שהיתה נקראת אז חזרת) כתובה ראשונה. ובשו"ת חזו"ע סי' ל"ה האריך בזה.

עוד נוסף כי בברייתא בפסחים לט, א, מובאת דעת אחרים, שכל ירק מר שיש לו שרף, היינו כשנחתך יוצא ממקום החיתוך מעט מוהל לבן, ופניו מכסיפים, שאינו ירוק לגמרי אלא נוטה מעט ללובן, הוא מרור. ונחלקו הראשונים, לדעת הרי"ז מהר"ם חלאוה ועוד, אכן כל ירק שעומד בסימנים הללו כשר למרור. ולדעת הסמ"ק אלו הסימנים של חמשת המינים שנזכרו במשנה, אבל אין יותר מחמישה מינים שכשרים למרור. והרי"ף והרמב"ם לא הזכירו סימנים אלו, או מפני שסוברים שרק חמשת המינים כשרים, וממילא אין משמעות לסימנים, או שסוברים שאין אנו בקיאים בסימנים הללו ולכן אין לנו דרך לקבוע על פיהם איזה מין ירק נוסף כשר למרור. מכל מקום למעשה, מי שאין לו חסה או חריין, יקח מין ירק אחר שעונה לסימנים הללו, אבל לא יברך עליו, שמא איננו בקיאים בסימנים, ושמא אינו מחמשת המינים הכשרים למרור. וכ"כ במ"ב תעג, מו, ובבאו"ה שם.

מהמרור של הכורך (כה"ח תעה, לב). ואומרים: "זכר למקדש כהלל", ואוכלים אותו בהסבה (שו"ע תעה, א). וכבר למדנו ששיעור כזית הוא כשליש מצת מכונה.

ובזמן שבית המקדש היה קיים, לדעת הלל הזקן המצווה לאכול את המצה עם המרור, שנאמר (במדבר ט, יא): "על מצות ומררים יאכלהו". ולחכמים היו אוכלים את המצות לחוד ואת המרור לחוד. וכיוון שלא הוכרעה הלכה נוהגים כחכמים וכהלל.

אמנם כיום גם הלל מודה שאי אפשר לצאת ידי חובה באכילת המצה עם המרור. מפני שכיום כשאין לנו קרבן פסח, מצוות אכילת מצה מהתורה, ואילו אכילת המרור מדברי חכמים, ואם יאכלם ביחד, אכילת המרור שהיא מדברי חכמים תפגע באכילת המצה שהיא מהתורה. ולכן צריך לאכול תחילה כזית מצה. ואחר כך אוכלים כזית מרור, ואין לאוכלו עם המצה, מפני שכבר יצאנו ידי חובת מצה, ואם יאכל מצה עם המרור, יבוא טעם המצה שכבר אינו מצווה ויבטל טעם המרור שהוא מצווה מדברי חכמים. ואחר שקיימנו את מצוות אכילת המצה והמרור, כורכים את המצה והמרור, כדי לאוכלם זכר למנהגו של הלל (פסחים קטו, א; תוס' ד"ה 'אלא'; מ"ב תעה, טז).

ויש אומרים, שאף שברור כי להלל צריך לאכול כיום את המצה לחוד, מכל מקום כדי לקיים את מצוות אכילת המרור מדברי חכמים, צריכים לאוכלו עם המצה. ואם כן באכילת ה'כורך' מקיימים מצוות אכילת מרור, ולפי זה צריכים שלא להפסיק בדיבור עד סוף אכילת ה'כורך' (ר' יחיאל המובא בטור). וכן

אנו נוהגים שלא לדבר בין ברכת המצה והמרור עד לסיום אכילת ה'כורך', ורק בדברים הקשורים לקיום המצווה מותר לדבר.²⁴

כט - המתקשים לאכול שיעורי המצות

כפי שלמדנו שיעור כזית הוא כשליש מצת מכונה, ובלייל הסדר צריכים לאכול ארבעה או חמישה זיתים. אחר ברכת "המוציא" וברכת "על אכילת מצה" אוכלים שיעור שני זיתים, האחד לברכת "המוציא" והשני לברכת "אכילת מצה", וגם כדי לצאת ידי השיעור המחמיר (חזון איש) הסובר שכזית הוא כפול מהשיעור המקובל. וליכורך' אוכלים עוד כזית, וליאפיקומן' צריך לאכול עוד כזית, ויש מהדריים לאכול שני זיתים, אחד זכר לקרבן הפסח ואחד זכר למצה שהיתה נאכלת עימו. נמצא שיש לאכול בפסח ארבעה זיתים (מצה ושליש) ויש מהדריים לאכול חמשה זיתים (כמצה ושני שלישי).

ומי שמתקשה לאכול את כל השיעורים הללו, באכילת מצת מצווה שאוכלים בתחילה ישתדל לאכול שני שלישי מצה, כדי לקיים המצווה לפי שיטות כל הפוסקים, אבל אח"כ יכול להסתפק בחמישית מצה לאכילת ה'כורך', וחמישית מצה לאכילת ה'אפיקומן'. ואם גם זה קשה לו, יוכל להקל לאכול לשם מצוות מצה כשיעור שלישי מצה, שהוא כזית על פי השיעור

24. עיין בס' הלכות חג בחג טז, ד, ובס' הסדר הערוך פרק צב, סיכם שלפי הלל, אם טעה ואכל כל אחד לחוד, לרשב"ם ורמב"ן לא יצא, ולתוס' ובעל המאור יצא בדיעבד. ולחכמים אם אכלם ביחד, לרשב"ם אליבא דר' יוחנן ולמאור לא יצא, ולרשב"ם אליבא דרב אשי ולרמב"ן יצא לכתחילה.

המקובל, ויברך עליו. נמצא שבכל ליל הסדר יאכל שליש מצה ועוד שתי חמישיות.²⁵

ומי שקשה לו ללעוס את המצה, כגון שנשרו שיניו, יכול לפורר את המצה ולאוכלה פירורים (באו"ה תסא, ד). ואם גם באופן זה לא יוכל לאכול, אפשר להשרותה במים ולאוכלה. אבל אם בישלו את המצה, או ששרו אותה זמן רב עד שנימוחה, כיוון שנתבטל ממנה טעם המצה - אין יוצאים בה ידי מצווה (שו"ע תסא, ד; מ"ב יט-כ).

אין להשרות את המצה ביין או מרק או משקים אחרים שיש להם טעם, מפני שיש סוברים שהם מפיגים את טעם המצה. ויש אומרים שאפילו לטבול את המצה במשקים אלו אין נכון. אבל חולה או זקן שאינו יכול לאכול את המצה, וגם אם ישרוה במים לא יוכל לאוכלה, אם הדבר יועיל לו, יוכל להשרותה במשקים ולברך עליה ולאוכלה. ואדם רגיל שאכל מצה שהושרתה במשקים - יחזור לאכול שוב כזית מצה (מ"ב תסא, יח; שעה"צ לב; כה"ח מז-מח).²⁶

25. בהערה 20 נתבארו יסודות הדברים, ושם למדנו כי זית לדעת הרמב"ם מעט פחות משליש ביצה, ולתוס' כחצי ביצה, ובמצוות דאורייתא מחמירים כתוס', ולכן אוכלים לכל כזית שליש מצה. אבל לגבי 'כורך' ו'אפיקומן' שהם מדרבנן, למי שקשה לאכול כזית לפי התוס', יכול להקל כרמב"ם ולאכול חמישית מצה, שהוא כשליש ביצה. ואף הרוצים לאכול ל'אפיקומן' שיעור שני זיתים, יכולים להסתפק באכילת שתי חמישיות מצה, שכן לגבי ההידור לאכול מה'אפיקומן' כשיעור שני זיתים אין צורך להחמיר כשיעור הגדול, שהוא השיעור על פי בעלי התוספות.

26. לעניין מי שאינו יכול לאכול בלא שרייה במשקים, שיברך, עיין עוד במקראי קודש לרב הררי פ"ז מ', הערה קג, שזו המסקנה גם למחמירים.

ל - איזה חולה פטור מאכילת מצה ומרור

אדם שאינו יכול לאכול שיעור כזית (שליש מצה) בשום דרך, ישתדל לאכול מצה בשיעור זית של ימינו, שיש סוברים שזהו שיעור זית. אבל לא יברך עליו "על אכילת מצה", משום שלרוב הפוסקים אינו יוצא בזה ידי מצוות אכילת מצה. ואם גם כשיעור זית של ימינו אינו יכול לאכול, טוב שבכל זאת יאכל מעט מצה כפי יכולתו.²⁷

מי שידוע שאכילת המצה תגרום לו שיפול למשכב, או חולה שאכילת המצה תכביד חוליו, אבל ברור שאין בה סכנת נפשות, נחלקו הפוסקים אם חייב לאכול מצה. לדעת ר' שלמה מווילנא (בניין שלמה מז), הוא פטור מאכילת מצה בפסח. ולדעת מהר"ם שיק (או"ח רס), רק כאשר יש סכנת נפשות פטור החולה ממצוות אכילת מצה. והמנהג להורות כדעה המקילה. וכן הדין לגבי מרור, וכן הדין לגבי יין לארבע כוסות (כפי שהתבאר בהלכה ז).

לפי זה רוב חולי צליק חייבים לאכול כזית מצה בליל הסדר, מפני שאכילת כזית מצה לא תגרום להם לחלות, ואף אם יגרם להם עקב כך סבל מסוים, אין זה נחשב כמחלה. אבל חולי צליק קשים, היודעים שאכילת המצה עלולה לגרום להם לתגובות

27. ידועה שיטתו של ר' חיים מוולוז'ין, שסובר ששיעור זית הוא כשיעור של ימינו. ויתכן שהוא כשיטת הרמב"ם הסובר שכזית הוא פחות משליש ביצה. ועיין בקונטרס על שיעור כזית שבסו"ס מקראי קודש (הררי) ה, שהביא דבריו, ושכן סבר האבני נזר. אלא שההוראה הרגילה להחמיר כדעת התוס' שכזית הוא כחצי ביצה, כמבואר בהערה 20. ואף כשאינו יכול לאכול כזית לפי שום שיטה, מוטב שיטעם טעם מצה, כפי שכתבו במחזיק ברכה תעה; ערוה"ש תעז, ג, וכ"כ במ"ב תעג, מג, לעניין מרור.

קשות - פטורים ממצוות אכילת מצה. וכיום יש מצות משיבולת שועל או כוסמין, שטובים יותר לחולי צליק.²⁸

לא - זמן אכילת המצה המרור והאפיקומן

זמן אכילת המצה והמרור הוא עד חצות הלילה, ואם לא הספיק לאכול את המצה והמרור לפני חצות, יאכלם לאחר חצות בלא ברכה. ואף את ה'אפיקומן' צריך לכתחילה לאכול לפני חצות הלילה.

היסוד לכך נעוץ במחלוקת תנאים, שלדעת רבי אלעזר בן עזריה זמן אכילת הפסח הוא עד חצות הלילה בלבד, שאז הוכו מצרים בבכוריהם והחלו להחפו לשלוח את ישראל ממצרים. ולדעת רבי עקיבא זמן אכילת הפסח כל הלילה עד עמוד השחר, שאז נחפזו ישראל לצאת ממצרים (פסחים קכ, ב).

מבחינה רוחנית צריך לבאר כי על ידי הקרבת קרבן הפסח ואכילתו התגלתה סגולת ישראל, ולכן הוא היה ההכנה לגאולה. לפיכך בכל שנה אוכלים את בשר קרבן הפסח עד זמן תחילת הגאולה. השאלה היא על איזה שלב בגאולה מדובר, לדעת רבי אלעזר בן עזריה הגאולה התחילה בחצות, כשהוכו בכורי מצרים, שאז נשבר כוחם של מצרים ולא יכלו יותר לשעבדנו, ולכן זמן אכילת הפסח עד חצות. אולם לרבי עקיבא הגאולה השלמה היתה

28. לעניין גדר חולה הפטור, עיין במקראי קודש לרב פרנק ח"ב לב, שהזכיר את שתי הדעות. ובחזו"ע א, לג, וציץ אליעזר יד, כז, שהקלו. וכ"כ במקראי קודש (הררי) פ"ז הערה קי, בשם הרב אליהו.

רק בבוקר כשיצאנו לחירות, לפיכך כל הלילה הוא הכנה לגאולה, וממילא אפשר לאכול את בשר קרבן הפסח כל הלילה.

נחזור להלכה, זמן אכילת הפסח קובע גם את זמן אכילת מצה ומרור, מפני שאת המצה והמרור היו אוכלים עם הפסח, שנאמר (במדבר ט, יא): "עַל מִצּוֹת וּמִרְרִים יֵאָכְלֶהוּ", וממילא זמן אכילת המצה כזמן אכילת הפסח. ואף את ה'אפיקומן' שהוא זכר לקרבן הפסח צריך לאכול בזמן הכשר לאכילת הפסח. ונחלקו גדולי הראשונים כמי ההלכה. לדעת הרמב"ם ובעל העיטור הלכה כרבי עקיבא, שכך הוא הכלל, שהלכה כרבי עקיבא כאשר הוא חולק על אחד מחבריו. ממילא זמן אכילת הפסח כל הלילה, ואם כן אפשר לאכול את המצות והמרור וה'אפיקומן' כל הלילה. מנגד, לדעת רבנו חננאל והרא"ש הלכה כרבי אלעזר בן עזריה, מפני שבכמה משניות נאמר שזמן אכילת הפסח הוא עד חצות. וכיוון שלא נזכרה באותן המשניות דעה חולקת, אפשר ללמוד שבסוגיה זו הכריע רבי יהודה הנשיא, עורך המשנה, שהלכה כרבי אלעזר בן עזריה, שזמן אכילת הפסח, המצות והמרור הוא עד חצות.

וכיוון שהדבר שנוי במחלוקת, צריך לאכול את הכזית מצה לפני חצות, מפני שלסוברים שזמן אכילת הפסח עד חצות, האוכל את המצה לאחר חצות הפסיד את מצוות התורה לאכול מצה. וכן את המרור צריך לאכול לפני חצות, ואף שמצוות אכילתו לאחר החורבן מדברי חכמים בלבד, ולכאורה היה אפשר לנהוג כדעה המקילה, מכל מקום כיוון שמברכים עליו "על אכילת מרור", צריך לאוכלו בזמן הכשר לכל השיטות. ומי שהיה אנוס ולא הספיק לאכול את המצה והמרור עד חצות, יאכל אותם אחר חצות, כדי שלפחות יקיים את המצווה לפי הסוברים כרבי

עקיבא. אבל לא יברך "על אכילת מצה" ו"על אכילת מרור", כדי שלא יכנס לספק של ברכה לבטלה, מפני שלדעת הסוברים כרבי אלעזר בן עזריה כבר הפסיד את המצווה, וממילא אסור לו לברך (מ"ב תעז, ו; כה"ח י').

וכן לגבי ה'אפיקומן' שאוכלים בסוף הסעודה, נפסק בשולחן ערוך (תעז, א) שלכתחילה צריך להזהר לאוכלו קודם חצות, כדי לקיים את המצווה לפי כל הפוסקים. וכן לגבי ההלל, לכתחילה צריך לסיימו קודם חצות, מפני שהוא שייך להגדה שצריכה להאמר בשעה הכשרה לאכילת מצה.

והיו תלמידי חכמים שנהגו לכתחילה לאכול את ה'אפיקומן' לאחר חצות, שהואיל ועצם אכילת ה'אפיקומן' מדברי חכמים, אפשר לסמוך על השיטה המקילה הסוברת שאפשר לאוכלו אחר חצות. אבל לגבי אכילת הכזית מצה שמצוותה מהתורה, והמרור שמברכים עליו, אין להקל, וחובה לאוכלם לפני חצות.²⁹

29. תוספת ביאור: בשלושה מקומות אמרה המשנה בסתם כראב"ע: ברכות ב, א, פסחים קכ, ב, זבחים נו, ב. אולם מנגד במגילה כ, ב, סתמה כר"ע, ושאל הרא"ש (פסחים פ"י לח) שאולי לא יהיה בשלוש פעמים סתם יותר כח מפעם אחת, אלא שיתכן שגם ר' עקיבא הסובר שמהתורה מצוות אכילת פסח כל הלילה, מודה שמדברי חכמים צריך לאוכלו עד חצות. ולכן הכריע לאכול את ה'אפיקומן' עד חצות, וכ"כ בשו"ע תעז, א. אמנם סיפרו על החתם סופר והנצי"ב ועוד תלמידי חכמים שלא הקפידו לאכול את ה'אפיקומן' קודם חצות. וכיוון שזו מחלוקת בדברי חכמים, אפשר להקל. ואף את דברי השו"ע אפשר לבאר שכוונתו שלכתחילה טוב להזהר לאכול ה'אפיקומן' קודם חצות, אבל אין זה חיוב גמור. ובשו"ת אבני נזר שפ"א הציג, שאם רואה באמצע סעודתו שזמן חצות מתקרב, יאכל כזית מצה בהסבה ויתנה, אם הלכה כר' אלעזר בן עזריה יהיה כזית זה לשם 'אפיקומן', ואם הלכה כר' עקיבא הכזית שיאכל בסוף הסעודה אחר חצות יהיה 'אפיקומן'. וחידש שהחיוב שישאר טעם מצה בפיו הוא רק בזמן המצווה, נמצא שלראב"ע האיסור לאכול אחר ה'אפיקומן' נמשך רק עד חצות, ואח"כ יוכל להמשיך לאכול לכו"ע. <

לב - מנהגי הסעודה - צלי, ביצים

בתקופת המשנה היו מקומות שנהגו שלא לאכול צלי בליל פסח, מפני שקרבן הפסח היה נאכל צלי, והיה זה נראה כאילו אוכלים מבשר הפסח מחוץ לחומות ירושלים. והיו מקומות שנהגו לאכול צלי בליל פסח, ורק נזהרו שלא לצלות שם שלם, מפני שזה אכן היה נראה ממש כמי שעושים את הפסח שלא בבית המקדש. ואמרו חכמים שיש תוקף למנהג המקומות, ובמקום שנהגו שלא לאכול צלי - לא יאכלו, ובמקום שנהגו לאכול - יאכלו (פסחים נג, א). למעשה, עולי תימן נוהגים לאכול צלי בליל פסח, אבל כל עולי אשכנז ורוב עולי ספרד נהגו שלא לאכול צלי בליל פסח (וכ"כ בא"ח ש"ר צו ל; חזון עובדיה ע' קעה), ונבאר פרטי האיסור:

איסור צלי חל על כל סוגי הבשר, אפילו על בשר עגל או עוף שאינם כשרים לקרבן פסח, אבל דברים שאינם טעונים שחיטה, כדוגמת דגים וביצים, מותר לצלות (שו"ע או"ח תעו, ב). וכן אסור

אבל לגבי מצוות אכילת כזית מצה בודאי צריך להחמיר לאכול קודם חצות, שספק במצווה דאורייתא לחומרא. ואף במרור צריך להחמיר, שאם יאכלנו לאחר חצות לא יוכל לברך עליו. וכ"כ במ"ב תעז, ו, ובבאו"ה שם הרחיב בזה. ואף שבשו"ת משכנות יעקב קל"ט רצה להוכיח שהלכה כרמב"ם, וכ"כ עוד כמה אחרונים. מ"מ מידי ספק לא יצאנו, ואין לברך על המצה והמרור אחר חצות, וכן יש להזהר לקיים את מצוות אכילת מצה מהתורה לפני חצות. עוד כתב במ"ב שאם התאחר עד שאין לו זמן לומר את ההגדה לפני חצות, מיד אחר הקידוש יאכל מצה ומרור ויברך, ואח"כ יאמר את ההגדה. וכ"כ בכה"ח תעז, י, אלא שהחמיר גם לגבי ברכת "אשר גאלנו" שבסוף ההגדה ולפני הסעודה שלא לאומרה אחר חצות משום ספק ברכות להקל. ועיין בחזו"ע ח"ב ע' קסו, שהסכים לדברי המ"ב, והקל לברך את ברכת הגאולה אחר חצות. וכן לגבי ברכת השיר שאחר ההלל, דעת המ"ב תעז, ז, שעה"צ ו, עפ"י חק יעקב, שגם אחר חצות יאמרה. ועיין במקראי קודש (הררי) פרק ו, הערה ע', שהביא סימוכין לכך שבדיעבד יברך "אשר גאלנו" אחר חצות. וכן לגבי ברכת השיר.

לצלוח את הבשר בתוך קדרה, ואף שאת בשר קרבן הפסח היו צולים על האש ולא בקדרה, מכל מקום כיוון שצלי קדרה נראה כצלי אש, גם צלי קדרה אסור. וכן אם בישלו את הבשר ואח"כ צלוהו, כיוון שנראה צלוי אין לאוכלו. ובשר שנצלה בתחילה, מותר לבשלו ולאוכלו בליל פסח, מפני שנראה מבושל (מ"ב תעו, א; כה"ח ד').³⁰

יש נוהגים לאכול בסעודה ביצים, שהם סימן אבלות להזכיר את החורבן, ועוד שבכל שנה אותו היום שבו חל ראשון של פסח הוא היום שבו נופל ט' באב (רמ"א תעו, ב). והגר"א באר שהביצים זכר לקרבן חגיגה שהיו אוכלים בליל הסדר לפני אכילת הפסח, ולכן נוהגים לאכול בסעודה את הביצה שבקערה שהונחה שם כזכר לקרבן חגיגה (מ"ב תעו, יא; כה"ח כה-כו). ויש שנמנעו מלאכול את הביצה שבקערה, כדי שהקערה תישאר שלמה, ורק למחרת ביום אוכלים אותה (מאמ"ר תעג, א). אבל המנהג הרווח, לאכול בסעודת ליל הסדר את הביצה שבקערה.

ככלל, כמו בכל חג יש להכין לליל הסדר סעודה מכובדת, בכלים נאים ומאכלים טעימים ומשמחים. ומותר לשתות בסעודה יין, ואין זה נחשב כמי שמוסיף על הכוסות, אלא שיש להזהר שלא לאכול ולשתות יותר מדי, כדי שיוכל לאכול בסוף הסעודה את האפיקומן לשובע (כפי שיבואר בהלכה הבאה), וכדי שיוכל אח"כ להמשיך באמירת ההלל והפיוטים בלא שיהיה עייף מחמת האוכל.

30. בשר בגריל או מעושן נחשב צלוי ואסור. ולגבי בשר אפוי, כתב בס' מקראי קודש לרב הררי ע' תפח שיש דעות אם הוא נחשב צלוי. מטוגן לדעת רה"פ אינו נחשב צלוי, וכ"כ בערוה"ש תעו, ד.

לג - צפון - אפיקומן

בסיום הסעודה אוכלים שיעור כזית (כשליש מצת מכונה) מן המצה החצויה ששמרו מתחילת הסדר, והיא נקראת 'אפיקומן'. ואין אוכלים אחר ה'אפיקומן' דבר עד השינה, כדי שישאר טעם המצה בפיו (שו"ע תעז, א; תעח, א). וכשאין במצה החצויה שיעור נפח כזית לכל אחד מהמסובים, יתן העורך לכל אחד מהמסובים מעט מהמצה ששמר ל'אפיקומן' ויוסיף עוד מצה שמורה לשיעור כזית. ואם אין במצה ששמר כדי לתת מעט לכל המסובים, יכול לתת להם מצה שמורה ויאכלוה ל'אפיקומן'. וכן אם ה'אפיקומן' אבד, אפשר לקחת מצה שמורה אחרת ל'אפיקומן' (רמ"א תעז, ב).

מותר לשתות מים לאחר אכילת ה'אפיקומן', שכל איסור האכילה אחר ה'אפיקומן' הוא כדי שטעם ה'אפיקומן' ישאר בפיו, וכיוון שאין למים טעם, מותר לשתותם לאחר אכילת ה'אפיקומן' (שו"ע תעח, א; מ"ב ב).

משמעותו המקורית של השם 'אפיקומן' הוא מיני מתיקה או פרפראות שהיו רגילים לאכול בסיום הסעודה. ובליל ט"ו בניסן צריך לאכול בסיום הסעודה מבשר קרבן הפסח, וזהו מה שאמרו חכמים במשנה (פסחים קיט, ב): "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן", שאין להגיש אחר אכילת קרבן הפסח מיני מתיקה ופרפראות, כדי שטעם הפסח ישאר בפה.

כיום שאין אנו יכולים להקריב את הפסח, תיקנו חכמים כזכר לקרבן הפסח לאכול מצה בסיום הסדר, ואין לאכול אחריה דבר כדי שישאר טעמה בפיו. וכיוון שסעודת ליל הסדר נחתמת באכילת המצה, הרי שהמצה היא ה'אפיקומן' - היינו המאכל

שאוכלים בסיום הסעודה. ולכן אנו קוראים לחלק המצה שאנו שומרים לסיום הסעודה 'אפיקומן'.

וכן מבואר בשולחן ערוך (תעז, א) שאכילת ה'אפיקומן' היא זכר לקרבן הפסח, ולכן כשם שאכלו את קרבן הפסח על השובע כן צריך לאכול את ה'אפיקומן'. על השובע פרושו שכבר יהיה שבע אך עדיין ירצה לאכול עוד. אבל אם שבע עד שאין לו רצון לאכול עוד, אינו מקיים את המצווה מן המובחר, הואיל ומצד עצמו הוא מעדיף שלא לאכול יותר. ואם שבע כל כך עד שנפשו קצה באכילה, והכריח את עצמו לאכול את ה'אפיקומן', הרי זו אכילה גסה שאינה נחשבת לאכילה, ולא יצא ידי מצוות אכילת 'אפיקומן' (מ"ב תעו, ו; כה"ח טז).

צריך לאכול את ה'אפיקומן' במקום אחד, שהואיל והוא זכר לפסח, צריך לאוכלו כמו שאכלו את הפסח במקום אחד, שנאמר (שמות יב, מו): "בְּבֵית אֶחָד יֵאָכֵל" (רמ"א תעח, א, מ"ב ד).

לד - שני טעמים לאכילת האפיקומן - שני זיתים.

למדנו שמבואר בשולחן ערוך שה'אפיקומן' זכר לקרבן פסח שהיה נאכל בסוף הסעודה. אולם צריך להוסיף שכמה מגדולי הראשונים (רש"י, רשב"ם) פרשו שבאכילת ה'אפיקומן' מקיימים את עיקר מצוות אכילת מצה שצריכה להיות בסיום הסעודה, שכן צריך לאכול את המצות עם קרבן הפסח, וכיוון שאת הפסח צריך לאכול על השובע, כך גם את המצה. ואף שמברכים על המצה בתחילת הסעודה, מכל מקום עיקר הכוונה לצאת ידי מצוות מצה צריכה להיות בסיום הסעודה בעת אכילת ה'אפיקומן'.

לכתחילה טוב לכוון בעת אכילת ה'אפיקומן' לשני הטעמים: זכר לקרבן פסח, ולשם אכילת המצה. ולשני הטעמים יש לאכול את ה'אפיקומן' בהסבה, אלא שאם שכח להסב, לטעם שהוא זכר לקרבן פסח אין צורך לחזור ולאוכלו בהסבה, אבל לדעה שאוכלים את ה'אפיקומן' לשם מצת מצווה ההסבה מעכבת. ולכן לכתחילה יש לחזור ולאכול את ה'אפיקומן' בהסבה. אבל מי שכבר שבע וקשה לו לאכול עוד כזית מצה, אינו צריך לחזור ולאכול את ה'אפיקומן' בהסבה, שיכול לסמוך על הטעם העיקרי שה'אפיקומן' זכר לקרבן פסח. ועוד, שגם לדעת הרשב"ם כיוון שהתכוון לצאת ידי חובת אכילת מצה בתחילת הסעודה, אף שזה לא הזמן הראוי לכוון לפי דעתו, מכל מקום כבר יצא ידי חובתו, ולכן ההסבה ב'אפיקומן' אינה מעכבת.

יש נוהגים לאכול שיעור שני זיתים מה'אפיקומן', או מפני שרוצים לבטא בזה את החביבות של המצה, ולכן אוכלים ממנה שיעור חשוב שיש בו כדי לסיים את השביעה (מהרי"ל), או מפני שרוצים לרמז בזה כנגד שני הטעמים, כזית אחד זכר לקרבן פסח, וכזית אחד לשם אכילת מצה (ב"ח). אבל אין זה חיוב, ומי שאינו רוצה לאכול שיעור שני זיתים, יאכל שיעור כזית, ויכוון בו כנגד שני הטעמים.

בפשטות למדנו ששיעור כזית הוא כשליש מצת מכונה, ושני זיתים הם כשני שליש מצת מכונה. אלא שכל זה חושב לחומרה (כשיטת התוספות), אבל ב'אפיקומן' שהוא מדברי חכמים, ואכילת שני זיתים שנויה במחלוקת, בודאי אפשר לצאת ידי שני זיתים בשתי חמישיות מצה (כשיטת הרמב"ם). ואף ידי כזית אחד אפשר

לצאת בחמישית מצה, כשיטה המקילה. וכבר למדנו שכל האוכל את המצה ברציפות, בודאי הספיק לאכול בזמן של אכילת פרס.³¹

לה - אמירת הלל והלל הגדול וברכת השיר

לאחר ברכת המזון שותים כוס שלישית, ולאחר מכן מוזגים כוס רביעית, כדי לומר עליו את ההלל והלל הגדול. ועוד לפני ההלל אומרים: "שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך". ויש נוהגים לפתוח את הדלת להראות שהלילה הזה משומר מן המזיקים, ואיננו מפחדים משונאינו, ובזכות אמונה זו יבוא המשיח וישפוך חמתו על הרשעים שונאי ישראל. (רמ"א תפ, א). ויש נוהגים לעמוד בעת אמירת "שפוך חמתך" (ערוה"ש שם, וכך נהג הראי"ה). לאחר אמירת "שפוך חמתך" סוגרים את הדלת.

31. בשו"ע כתב לאכול כזית ל'אפיקומן'. ובדרכי משה כתב דברי המהרי"ל לאכול שני זיתים, וכן במ"ב תעז, א, כתב: "לכתחילה טוב שיקח שני זיתים", וכ"כ בכה"ח תעז, א. ומספר החינוך כ"א משמע שאפשר להסתפק בפחות מכזית, וכתב בערוה"ש תעז, ג, שבשעת הדחק אפשר להסתפק בפחות מכזית, שה'אפיקומן' רק נועד להזכיר הפסח. ובשו"ת חזו"ע מ"ד הרחיב בהבאת הדעות, וסיכם שהמצווה לאכול כזית, והמחמיר תע"ב. וכמה אחרונים כתבו שיכול לכוון שהזית האחד שאוכל יעלה לשתי הכוונות.

לגבי שיעור כזית, עיין בהלכה כג והערה 20 ו-25, שמפני הספק במצוות מהתורה או במצוות שמברכים עליהם אנו מחמירים כדעת התוס' הסוברים שכזית הוא כנפח חצי ביצה, אבל במצוות דרבנן שאין מברכים עליהם אפשר לילך על פי הרמב"ם, ששיעור זית הוא פחות משליש ביצה, שהוא כחמישית מצת מכונה. ואם כן ב'אפיקומן' שהוא דרבנן, ורק למקצת הפוסקים צריך לאכול שני זיתים, בודאי שאפשר להסתפק בחמישית מצה, והרוצים להדר בשני זיתים, יכולים לכתחילה לצאת בשתי חמישיות מצה.

לגבי שיעור אכילת פרס, עיין בהלכה כ"ה, ובדרך כלל נוקטים לחומרה 4 דקות, והשיעור הממוצע הוא שש עד שבע דקות, וכיוון שאכילת ה'אפיקומן' מדרבנן, ואין מברכים עליו, אפשר לאוכלו גם בשיעור זה, ואף אם אכלו בתשע דקות יצא, שספק דרבנן לקולא.

לאחר מכן ממשיכים לומר את חציו השני של ההלל (ועיין בהלכה כ' על עניינו של ההלל). בחלק זה ישנם פסוקים שמצווה לומר כזימון, היינו שגדול הבית יאמר את הפסוק תחילה, ואחר כך שאר המסובים יחזרו אחריו. ואלו הם הפסוקים: "הודו לה' כי טוב", "יאמר נא ישראל", "יאמרו נא בית אהרן", "יאמרו נא ראי ה'", ו"אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא". ומצווה לחזור אחר שלושה מבוגרים כדי לומר כך את הפסוקים הללו (שו"ע תעט, א). וכל זה הוא למצווה לכתחילה, אבל ברור שגם יחיד מקיים המצווה כשאומר את ההלל לבדו. ואם אין שם אלא שניים, יאמרו ביחד את הפסוקים (מ"ב תעט, י-יא).

אחר כך אומרים הלל הגדול, שהוא פרק קל"ו בתהלים, ואחריו אומרים "נשמת", וחותמים בברכת השיר. וישנן דעות לגבי נוסח הברכה, הספרדים מסיימים בברכת יהללך שבסיום ההלל, והאשכנזים מסיימים בברכת ישתבח שבסיום פסוקי דזמרה. לאחר מכן ממשיכים לומר פיוטים שונים שנתחברו בתקופת הראשונים. (ועיין בהלכה ל"א שטוב לסיים את הברכה קודם חצות).

בפשטות, מקום שתיית הכוס הרביעית הוא מיד לאחר ברכת השיר, שהיא החותמת את סדר ההגדה שתיקנו חז"ל בימי המשנה, ואילו הפיוטים שאומרים לאחר מכן אינם אלא מנהג. ויש נוהגים לשתות את הכוס הרביעית אחר כמה פיוטים נוספים, כדי שאף הם יאמרו על הכוס, ואף הם יכללו בסדר ההגדה (עי' מ"ב תפ, ו). וכל משפחה תמשיך במנהגה.

למנהג הספרדים אין מברכים לפני כוס רביעית, ולמנהג האשכנזים מברכים (כפי שהתבאר בהלכה כא). לאחר השתייה מברכים ברכה אחרונה "על הגפן".

לו - כוס חמישית - כוס של אליהו

ספק גדול התעורר בהלכה לגבי הכוס החמישית, יש אומרים שמצווה מן המובחר לשתות כוס חמישית, וישתה את הכוס הרביעית בסיום ההלל, ואת הכוס החמישית בסיום הלל הגדול והברכה שאחריו. ויש אומרים שרק הרוצה לשתות עוד יין מצאו לו חכמים עצה היאך ישתה עוד כוס, ויש אומרים שאסור לשתות כוס חמישית.³²

למעשה נוהגים שלא לשתות כוס חמישית, אבל נהגו למזוג כוס חמישית וקוראים אותה כוס של אליהו. ובאר הגאון מווילנא, שהיא נקראת כוס של אליהו מפני שבכל ספק שאין בידינו יכולת לפוטרו אנו אומרים, כשיבוא אליהו הנביא יפשוט את הספק, ולכן אנו מוזגים כוס חמישית לכבודו, וכשיבוא יאמר אם לשתותה.

ואפשר לפרש, שארבע כוסות שתיקנו חכמים הן כנגד ארבע לשונות של גאולה שנאמרו ביציאת מצרים: והוצאתי, והצלתי,

32. תמצית הסוגיה: לגירסת רש"י ורשב"ם אין בגמרא שום התייחסות לכוס חמישית, וממילא ברור שאסור לשתותה, שאין להוסיף על הכוסות. אולם לגירסת ר"ח, הרי"ף והרמב"ם בפסחים ק"ח, א, מובא בברייתא: "חמישי (היינו על הכוס החמישי) אומר עליו הלל הגדול דברי ר' טרפון". ולדעת המאור, ר' טרפון חולק על המשנה (פסחים צ"ט, ב) שמחייבת לתת לעני צדקה כדי שישתה ארבע כוסות, משמע שאין כוס חמישית, והלכה כסתם משנה, ולכן אין לשתות כוס חמישית. ולדעת הרי"ן אין כאן מחלוקת, וחובה לשתות ארבע כוסות, ורשות ואולי אף מצווה לשתות חמש כוסות. והרא"ש פירש שלגירסת הרי"ף לר' טרפון חובה לשתות כוס חמישית, ולחכמים רשות. והמרדכי כתב שהעיקר לשתות ארבע כוסות, אלא שאותם המשתוקקים לשתות עוד יין, עשו להם חכמים תקנה שיוכלו לשתות עוד כוס באופן שאת ההלל יאמרו על כוס רביעית, ואת ההלל הגדול יאמרו על כוס חמישית. וכך כתב הרמ"א תפא, א. אבל בשו"ע לא הזכיר כלל כוס חמישית, וכתב כה"ח ו' שמשמע שסובר כדעת האוסרים לשתותה.

וגאלתי, ולקחתי (שמות ו, ו-ז). ושם נזכרה עוד לשון גאולה: **"וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ"**. וכיוון שאין היא קשורה לעצם היציאה ממצרים, לא חייבו חכמים לשתות כנגדה כוס חמישית, אבל אמרו שיש מצווה לשתות כוס חמישית כדי לרמוז לגאולה השלמה, שתחילתה בעלייה לארץ. ויתכן שהספק נובע מהשאלה האם לאחר חורבן הבית והגלות אנו ראויים לשתית הכוס החמישית. שאולי רק את הכוסות הרומזות לעצם היציאה של עם ישראל משעבוד מצרים אפשר לחגוג אחר החורבן, שכן גאולת מצרים ניכרת בנו תמיד. ואף אם אומות העולם משעבדים את גופנו, נשמתנו בת חורין, שכן מאז יציאת מצרים נתברר שאנו עם סגולתו, וקיבלנו את התורה, וכל הצרות שעברו עלינו לא שברו את אמונתנו בה' גואלנו, ולכן שותים ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולת מצרים. אבל הכוס החמישית אינה כנגד היציאה לחירות בלבד, אלא היא רומזת לגאולה השלמה שתלויה בכניסה לארץ, שבארץ ישראל דבר ה' מתגלה בכל תחומי החיים, בתורה ובנבואה, וגם בברכת ה' השורה בבניין האומה והארץ. וזה עניינו של בית המקדש לחבר שמים וארץ ולגלות את אחדותו המחיה את הכל. ואכן המספר חמש רומז על הנקודה הפנימית האחדותית שבתוך ארבע רוחות השמיים. ואולי שורש הספק נובע מהשאלה, האם היום לאחר שנחרב הבית שייך לשתות את הכוס החמישית הרומזת לגאולה השלמה.

והפתרון, למזוג כוס חמישית ולא לשתותה כאחת מהכוסות עד אשר יתגלה אליהו הנביא, ובעצם התגלותו נדע כי הגיע הזמן לשתות את הכוס החמישית על גאולתנו השלמה.

ונוהגים למזוג כוס של אליהו אחר שתיית הכוס השלישית, שאז מוזגים לכולם כוס רביעית, ומוסיפים למזוג כוס נוספת

לאליהו. ונוהגים לשמור את הכוס של אליהו מכוסה עד הבוקר, ואז מחזירים את היין לבקבוק, וממנו לוקחים יין לקידוש היום.³³

לז - האם מותר לשתות קפה או מיץ אחר סיום הסדר?

כבר למדנו שתיקנו חכמים לאכול בסיום הסעודה את ה'אפיקומן' זכר לקרבן הפסח שהיה נאכל על השובע, וכשם שאסור היה לאכול אחר בשר הפסח דבר אחר, כדי שישאר טעמו בפיו, כן אסרו חכמים לאכול אחר ה'אפיקומן'.³⁴

וכן אסור אז לשתות יין, וכמה טעמים לכך: אם עדיין לא סיים את אמירת ההגדה, יש חשש שמא ישתכר מהיין ולא יוכל לסיים את אמירת ההלל כראוי. ועוד שעל ידי שתיית כוס יין נוספת יראה כמי שמוסיף על הכוסות יותר ממה שתיקנו חכמים.

33. יש נוהגים להחזיר את היין שבכוס של אליהו לבקבוק אחר סיום הסדר (מנהג לובביץ'). ויש שמצרפים את היין שבו לכוס רביעית, עיין בפסקי תשובות תפ, א.

ועל מה שכתבתי שכוס חמישית רומזת למדרגה יותר גבוהה, כך כתב המהר"ל בסוף ספר גבורות ה' בסוף הלכות פסח בקצרה, וכתב שהיא רומזת לפרנסה שבאה מאת ה'. ועיין במאמרו של הרב גורן בספרו תורת השבת והמועד ע' 145-154 שביאר שהיא כנגד מצוות ישוב הארץ הדורשת מסירות נפש מצידנו, וכתב שאינה חיוב כי מדרגתה גבוהה ממדרגות החיוב הרגילות, ועודד להנהיג שתיית כוס חמישית בימינו שאנו עוסקים בשוב הארץ.

34. אם שכח ואכל אחר ה'אפיקומן', כל זמן שלא ברך ברכת המזון יחזור ויאכל מצה שמורה נוספת ל'אפיקומן', מ"ב תעח, א. ואם כבר ברך ברכת המזון, אינו צריך לחזור ליטול ידיים ולאכול 'אפיקומן', מ"ב תעז, יב, ומבואר במקראי קודש לרב הררי פ"ט הערה נ'.

וגם לאחר סיום הסדר אסור לשתות יין, מפני שיש מצווה לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים עד שתחטפנו שינה, ואם ישתה יין או משקה משכר אחר, לא יוכל לעסוק בזה (רבינו יונה ורא"ש). ועוד שאם יוסיף וישתה עוד כוסות, למרות שכבר נסתיים הסדר, עדיין יש לחשוש שיראה כמי שמוסיף על הכוסות או כמי שמתחיל סדר שתייה חדש (רמב"ן ורא"ן).

ואף לשתות קפה או מיץ אסור לדעת כמה פוסקים מעת אכילת ה'אפיקומן' ועד השינה, מפני שלדעתם כל מאכל או משקה בעל טעם - מפיג את טעם המצה מפיו, וכשם שאסור לאכול לאחר ה'אפיקומן' כן אסור לשתות דבר בעל טעם אחר ה'אפיקומן'. ואמנם אחר ה'אפיקומן' שותים עוד שתי כוסות יין, מכל מקום כיוון שהן חלק מהמצווה, אין הן נחשבות כמפיגות את טעם המצווה. לדעה זו רק מים מותר לשתות אחר סיום הסדר.

אבל לעומתם דעת הרבה פוסקים שמותר לשתות קפה או מיץ, מפני שרק דברי מאכל נחשבים כמפיגים את טעם מצת ה'אפיקומן', אבל שתייה אינה כלולה באיסור.

למעשה, הרוצה לשתות אחר סיום הסדר קפה או מיץ רשאי, שכן דעת רוב הפוסקים, ולכתחילה טוב להחמיר שלא לשתות דבר חוץ ממים. ומי שמגמתו בשתיית הקפה כדי שיוכל להמשיך לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים, אף לכתחילה יכול לשתות קפה.³⁵

35. בנוסף לדעות שהזכרנו, יש לציין כי לדעת המאור ועוד כמה ראשונים אחר סיום הסדר אין מניעה לשתות עוד יין אף אם ישתכר. מנגד, המרדכי והגה"מ הזכירו דעה שאסור לשתות אפילו מים. ורוב הפוסקים האחרונים סוברים או כמו הרא"ש והר"ן

לח - מצווה לספר וללמוד את ההלכות כל הלילה

יש נוהגים לקרוא אחר ההגדה שיר השירים, שהוא רומז לאהבה שבין הקב"ה וישראל.

ואף שכבר יצאנו ידי חובת הסיפור ביציאת מצרים באמירת ההגדה, מצווה להרבות בכל ליל ט"ו בניסן בסיפור יציאת מצרים

הסוברים שהחשש הוא שמא ישתכר ולא יוכל להמשיך לעסוק בענייני הפסח או שיראה כמוסיף על הכוסות, לפיכך האיסור חל על משקה חריף או משקה חשוב הנקרא 'חמר מדינה' שאז נראה כמוסיף על הכוסות. ויש שפסקו כדעת הר"י ומהר"י וויל שסוברים שרק מים מותר לשתות כי אין להם טעם ולא יפיגו את טעם ה'אפיקומן'. וכ"כ כנה"ג ומאמ"ר לאסור שתיית קפה ושאר מיצים אחר הסדר. לעומת זאת יש מהאחרונים שסוברים שגם לפי דעת מהר"י וויל משקה שיש בו טעם חלש מותר לשתות, והאיסור רק על משקה בטעם חזק, וכ"כ מ"א תפא, א. וצ"ע לפי דעה זו מה הדין בקפה. מ"מ לשיטת רוב הראשונים מותר לשתות קפה ומיצים, שאין הם משכרים ואין הם נראים כנוספת על הכוסות. והעידו על החתם סופר שהיה שותה בכל שנה אחר הסדר קפה. ובחזו"ע ח"א נ' האריך בסוגיה זו והקל לשתות קפה. ושו"ע הרב תפא, א, ומ"ב תפא, א, ובן איש חי צו ל"ה, כתבו לכתחילה להחמיר שלא לשתות קפה ומיצים שיש להם טעם, ובמקום צורך גדול התירו. ומי שהקפה יועיל לו שיוכל ללמוד תורה, לכתחילה טוב שישתה.

אחר שחטפנו שינה, כתב חק יעקב תפא, א, כיוון שעיקר הטעם לאסור שתיית משקה חריף כדי שלא תחטפנו שינה, אחר שחטפנו שינה - מותר לשתות הכל. והביאו דבריו כמה אחרונים. גם בשו"ע הרב תפא, א, הזכיר דבריו, והוסיף שעל פי האוסרים שתיית משקה מפני שהוא מפיג את טעם האפיקומן, נמצא האיסור כל הלילה. ולפי זה ברור שאכילה אסורה כל הלילה, שאכילה לכל הדעות מפיגה טעם ה'אפיקומן'. ובשעת הדחק אפשר יהיה להקל על פי סברת האבני נזר או"ח שפא, הסובר שלפי ראב"ע שזמן אכילת הפסח עד חצות, האיסור לאכול אחר האפיקומן נמשך עד חצות בלבד, ובשעת הדחק הואיל וזה איסור דרבנן אפשר לסמוך על שיטת האבני"ז לפי ראב"ע ולאכול אחר חצות.

מי שרוצה לשתות מים בין כוס שלישית לרביעית, למנהג ספרדים שאין מברכים על הכוס הרביעית, ממילא ברכת "בורא פרי הגפן" שעל הכוס השלישית פוטרת את כל המשקים, ואם המים היו לפניו או שחשב לשתותם - אינו צריך לברך לפני המים "שהכל נהיה בדברו". ולמנהג האשכנזים שאין ברכת הכוס השלישית פוטרת את הכוס הרביעית, אם מזג את הכוס הרביעית, אפילו אם המים לפניו לא יוכל לשתותם בלא ברכה, שכבר הסיח דעתו מברכת "בורא פרי הגפן" שברך על הכוס השלישית.

ובניסים ובנפלאות שעשה ה' לאבותינו, עד שתחטפנו שינה. וגם לימוד הלכות פסח בכלל זה (שו"ע תפא, ב, מהר"ל גבורות ה' פ"ב). אבל עיסוק בפלפולים אינו בכלל המצווה (דרשות חת"ס דף רס"ה).

ועדיף שלא להאריך מאוד באמירת ההגדה שלפני הסעודה, כדי שהילדים וכל המסובים ישארו עירניים עד סוף שתיית כוס רביעית. אבל אחר סיום ההגדה מצווה להאריך כמה שיותר.

מי שחושש שאם ישאר ער עד מאוחר בלילה לא יוכל אחר כך להתפלל כראוי תפילת שחרית, עדיף שילך לישון יותר מוקדם (סידור יעב"ץ). אבל ישתדל לפחות להאריך בסיפור יציאת מצרים עד לאחר חצות הלילה (כה"ח תפא, יא).

נוהגים בליל פסח לומר לפני השינה קריאת שמע וברכת המפיל, אבל לא את שאר הפסוקים, מפני שהם נאמרים לסגולה כנגד המזיקים, ולילה זה משומר מן המזיקים, ומזומן לגאולה (רמ"א תפא, ב; וע' בא"ח צו לח).

ויהי רצון שכשם שזכינו ללמוד הלכות ליל הסדר כן נזכה לעשות אותו בשלימות.